

~~К6516~~ П84446

МОЛОДНЯК

5
1934

МОЛОДИ И БІЛЬШОВИК

V.N. Karazin Kharkiv National University

00358905

8

К6576

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

(РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ)

БІБЛІОТЕКА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА 311

84446

5

ТРАВЕНЬ

1934

368

МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК ♦ ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського Дру-
ку“, „Картковому реєстрарі“ та інших
показч. Української Книжкової Палати.

Редактор — Г. Рашміділов
Ред. мови і коректор — С. Шахрай
Техоформлення — Грузний
Здано до складання 13-V-34 р.
Підписано до друку 14-VI-34 р.
3⁵/₈ пап. арк. В 1 пап. арк. 127.000 літер.
Формат паперу 72×105 сант.
Вага 1 м. стопи 50 ккг.

Друкарня ім. Фрунзе, Харків, Донець-Захаржевська, 6.

Уповн. головліта 2096.

Зам. 716.

Прим. 5.000

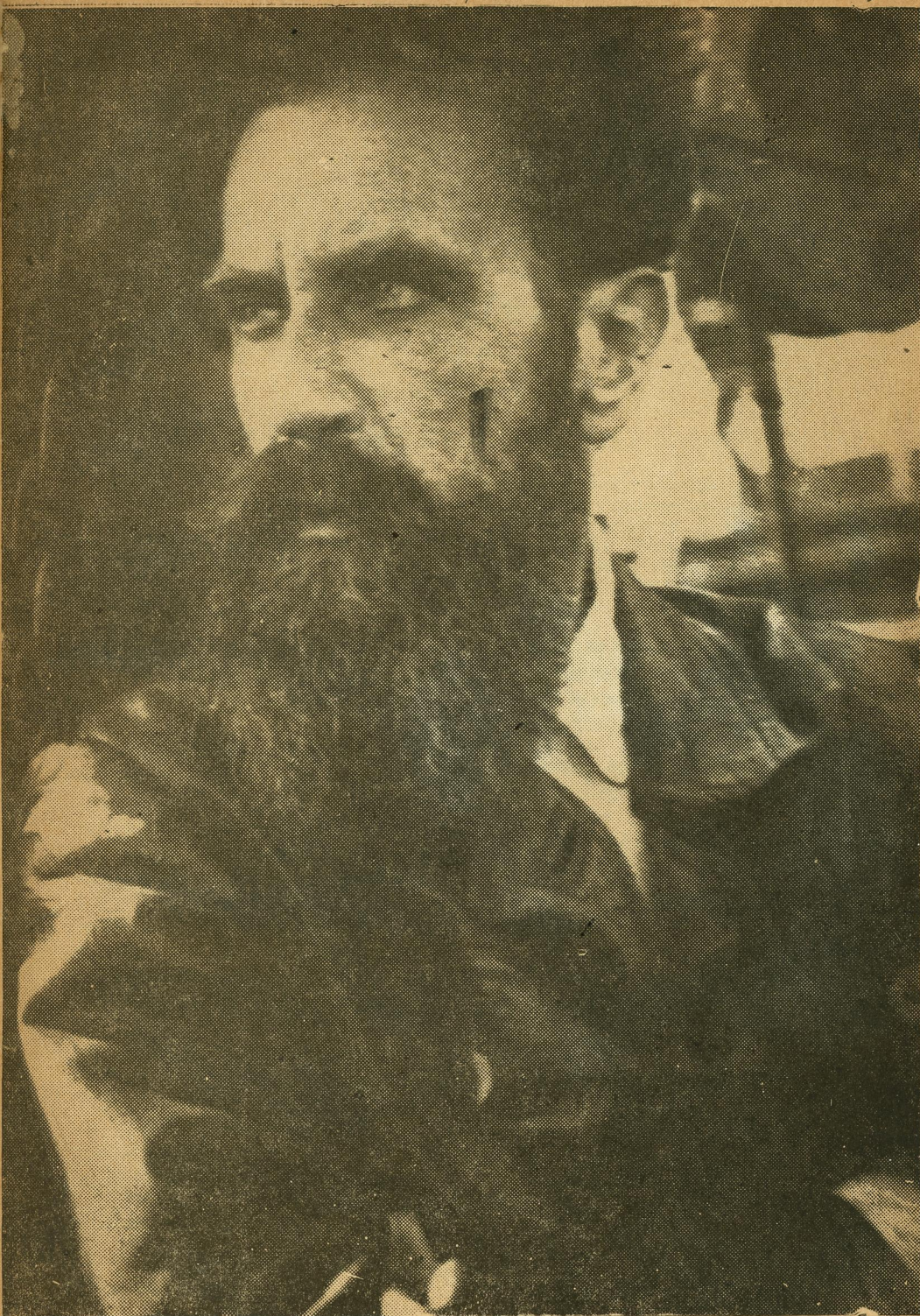
ПРИВІТ І СЛАВА ГЕРОЯМ АРКТИКИ!

Два місяці загін радянських полярників боровся з суворими силами Арктики. Увесь світ стежив за цією боротьбою невеликої групи людей, що після загибелі „Челюскіна“ опинилися на крижині, одрізаній від світу льодовою пустелею, безлюдними, тисячами кілометрів, негодою і полярною ніччю. І весь світ вражали небачена мужність і залізна дисциплінованість і більшовицька воля до перемогі відважних полярників з табору Шмідта.

Пролетарі цілого світу були певні, що челюскінців буде врятовано. Бо над табором Шмідта майорів прапор революції, бо табір Шмідта був частиною великої Країни рад, бо льодовий табір був оточений увагою й любов'ю пролетарів, більшовицької партії і найвідважнішого борця, наймужнішого героя тов. С т а л і н а. Ми були певні в поверненні челюскінців—бо були це більшовики, що пройшли школу пролетарської революції, школу боротьби і перемог. Вони трималися, як годиться громадянам Країни рад. Ми були певні у врятуванні челюскінців—бо допомогу їм організував радянський уряд, бо на це було поставлено найкращих більшовиків.

Челюскінців урятовано. Перемогли наша воля, наші люди, наша техніка. Найбільша честь перемоги над суворою стихією по праву належить нашим славним пілотам—Ляпідевському, Леваневському, Молокову, Каманіну, Слєпньову, Водоп'янову, Дороніну. Їхні імена, як і імена Шмідта, Вороніна, Кренкеля, Боброва, Ушакова та інш.—з великою гордістю, з найглибшою пошаною вимовляють трудящі цілого світу. З усіх кінців лунає бойовий пролетарський привіт славним челюскінцям і їхнім рятівникам.

Привіт і слава героям Арктики—людям більшовицької волі, революційної енергії, незламної мужності!

Палкий привіт завойовникові Арктики, більшовикові — полярникові
Отто Юльевичу Шмідту

ВАГРАМОВА НІЧ

ТРАГЕДІЯ

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ПУНКТ ПЕРШИЙ

1919 рік. Південне місто. Звичайна кімната на шостому поверсі. Двоє дверей, на сходи і до сусідньої кімнати. Вечірнє небо у вікнах. Шум міста спливає до вікон, заповнює тихими відгомонами кімнату. Дедалі він посилюється. Сирена автомобіля. Скрегіт трамвайних коліс. Цокіт копит кавалерії. Кам'яна солдатська пісня. І знову тиша. Ваграм стоїть коло вікна. Йому п'ятдесят років, але у смоляному його волоссі жодного сивого волосу. Він невисокий, дуже просто зодягнений. У його вимові є щось східне. Стрілка настінного годинника наближається до дев'ятої.

Ваграм

Пригасла пісня... Вечір пригаса
і ніч на колесах гремить стопою

важко.

Що принесе вона, глуха і темна ніч,
для нас, для мене, для мільйонів
друзів?

Я бачу, як в лісах горять вогні,
як коней вже сідлають партизани,
як з дальніх станцій панцерники

йдуть

і як гудуть під ними рейки, чую.
Але чому так забаривсь Ревком?
Чого немає членів комітету?
Один Микола тут, але він міцно

спить,

крізь лінію боїв прорвавшись

непомітно.

Хай відпочине...

Годинник б'є дев'яту.

Як минає час!

Хто прийде перший? Спробуймо,
як завжди

подумати про це...

Йде до вікна.

Дідусь, напевно.

Зупиняється коло годинника.

Вона входить повагом в цю мить
з-за рогу, де кав'ярня, й непомітно,
не зупиняючись вбирає в себе зором

всю вулицю з будинками, з людьми,
солдатами, трамваями, — і бачить,
що вільний шлях...

Рахує удари маятника.

Тепер вона зайшла
в кав'ярню. Непомітно підморгнув їй
рудий офіціант підбитим оком.
Вона купує булочки...

Рахує удари маятника.

Тепер
вона спокійно перейшла дорогу.
В під'їзд заходить. Хустку вартовий
підняв з підлоги. Так. Усе спокійно.

Рахує удари маятника.

Тепер вона на сходах...

Рахує удари маятника.

А тепер
підходить до дверей. Вона спинилась
причепуритися.

Не чекаючи стуку, одчиняє двері. За дверима стоїть здивована жінка. Їй близько сорока років. В неї в руках пакетик. Це Дідусь.

Заходь, Дідусь, заходь!

Дідусь

Та ти чаклун, Ваграме!

Ваграм
Справді так.

Дідусь заходить у кімнату, віддає Ваграмові пакетик. Він виймає з пакетика дві булочки.

Де третя булочка?

Дідусь

А ти напевно
про третю знаєш?

Ваграм

Знаю навіть більш:
на тебе подивився у кав'ярні
захожий офіцер і ти тоді
од хвилювання з'їла третю... Правда?

Дідусь

Так. Майже правда. Звідки ти
дізнався?

Ваграм

Коли сидіти в камері за муром
п'ятнадцять років, повних самоти,
і знати звички друзів, то напевно
на дев'яносто п'ять відсотків можна
знати
коли і що вони робити будуть.

Дідусь

Це правда. Я не думала про це.

Йде до дверей у сусідню кімнату.

Микола тут?

Ваграм

Він спить.

Зупиняє її.

У нього очі
запали глибоко і загострився ніс.
Я довго відійти боявся від нього,
мені здавалося, що він уже помер,
або помре невдовзі, не зумівши
порвати пута втоми й сну петлю.
Він розповів мені важливі речі,
Я мушу вийти на годину... Де

Стогній?

Дідусь

Він зараз буде тут. Ми розминулись.
Ти думаєш, що вже надходить час?

Ваграм

Так, час надходить. Та про це
згодом
точніше скажемо.

Дідусь

У нас є досить сил?

Ваграм

Вся сила в нас. Іми самі є сила,
що підніма на бій одверту силу мас.
Вони за нас, а це багато значить.
Тепер лише найкращий час знайти
для виступу, і з нами перемога...

Дідусь

Я вірю в неї...

Трикратний стук у двері. Дідусь
одчиняє.

Ось прийшов Стогній!

Стогній

Добри вечір.

Ваграм

Тисне йому руку.

Я мушу йти. Я маю.
зробити дещо... там...

Стогній

Ти мусиш конче сам?

Ваграм

Я разом з Богатенком... Я вернуся
за півгодини...

Стогній

А-а, ну добре... йди.

Ваграм надів капелюха, вийшов.

Ти говорила з ним?

Дідусь

Я? Говорила...

Стогній

Новини є?

Дідусь

Уже кінець, здається...

Стогній

Кінець? Кому?

Дідусь

Гордієві кінець...

Стогній

А, ти про це! Я думав про пов-
стання.

Дідусь

Я думала і про повстання теж...
Але я бачила на вулиці Марію
і бачила в її очах, що вирок
Вагравому синові вже є.
Вона мене хотіла зупинити,
але за мною йшли, я не спинилась,
і через те не знаю чи напевно.
Коли Гордій потрапив їм до рук —
вона як тінь звелася. Кожний порух
її горить нечуванним вогнем
прихованого горя. Ти помітив?
Але вона ще краще працювати
взялася... О, я добре розумію!
Вона сама взяла на себе частку
його роботи...

Стогній

А Ваграм, він знає?

Дідусь

Про нього не скажу. Але не треба,
щоб знав сьогодні він. Його зламає
ця дика звістка...

Стогній

Як його ламали,
Ваграма нашого, а він стоїть,
як дуб,
і ще міцніше вглиб пускає коріння,
ще вище вітами розквітлим шумить...
Ні, він незламний. Я багато бачив
більшовиків, але Ваграм — це тричі
крицевий більшовик. Ні, він не-

зламний!

Його сталила каторга, заслання,
в'язниці, пересильні та центральні,
обкурений життя ядучим димом —
він не зламається...

Але Марія...

Між ними є різниця! І Ваграм
теж мусить знати, коли знає вона.
Він більшовик і мусить вирішати
одверто й мужньо, знаючи усе...

Три тихих удари в двері. Стогній одчиняє. Не вітаючись входить Марія Вечора. Вона суворо зодягнена. Стає коло вікна й починає повільно стягати рукавички з тонких нервових пальців. Почуваючи деяку ніяковість, Стогній ходить по кімнаті. Зупиняється коло Дідусь, але говорить для Марії й вона це розуміє.

Стогній

В засіданні сьогодні комітет
схвалити намір має...

Вечора

Я це знаю.

Стогній

Про що ти знаєш, дівчино?

Вечора

Про все.

А також і про намір комітету.

Стогній

Але повістка денна...

Вечора

Ну, й то що?

Стогній

Вона не оголошувалась досі.
То звідки ж ти дізнатися могла
про наміри секретні комітету?

Вечора

Про це не може бути двох думок.
Ми мусимо розпочинати повстання!

Дідусь

Я помилилася — вона не знає нічого.

Стогній

Про це не може бути двох думок!
Вже ситуація давно дозріла,
обурення по селах перейшло
в одверті виступи супроти білих,
щоденно збільшується партизан-
ський рух,
уже горять по волостях маєтки,
а робітництво на заводах жде
лиш гасла більшовицького ре-
кому
розпочинати збройне повстання
й допомогти цим армії Червоній,
що посувається з боями день-
у-день!

Дідусь

Підходить до Вечори.

Вечоро, що ти думаєш про це?

Вечора

Це правда все, що нам Стогній
сказав,

Але я думаю...

Трикратний стук у двері. Стог-
ній впускає літнього робітника.

Стогній

Здорово, Сило!

Сила

Добри вечір!

Вітається з усіма ручно.

І ти вже тут, Дідусь?

Я бачив, як ти плутала сьогодні
від філерів на площі Маркса,
що зветься нині Думською, але
невдовзі знов своє ім'я поверне.
У тебе справді є підпільний хист,
і я — признатися — тобі позаздрив.

Стогній

Ну, що ти скажеш нам?

Сила

Спокійно, як завжди.

І як завжди, в кав'ярнях повно
світла

крамниці повні вщерть; мало-
приступний крам
кричить про злидні з кожної
вітрини.

Автомобілі рвуть масний асфальт,
подряпаний копитами кінноти.
Поліція стоїть на перехрестях.
Приглушено гудуть робітники
в околицях. Катую контр-розвідка.
Диктатор влаштував бучний банкет,
Ось фото є в сьогоднішній газеті.
А обивателі посунули в театр
дивитися комедію...

Вечора

Але сьогодні
вони невимушені стануть свідки
трагедії.

Дідусь

Вона, здається, знає.

Газета з фотографією банкету
в паладі Верховного правителя
пішла по руках і опинилася
в Марії.

Стогній

Так-так! Можливо, пройде ніч,
два-три коротких дні, найбіль-
ше тиждень —
й вони пірнуть у пандери перин,
віконниці затулять, щоб тривожні

не долетіли вибухи до них
та зойки куль трагедії повстання.

Вечора

Це трапиться сьогодні.

Сила

Єрунда!

У тебе є погана дуже звичка:
завжди вирішувати наперед
важливі справи, де твій голос

може

лише порадчим бути. Наперед
не можна говорити ще про термін.

Вечора

Але я певна...

Сила

Певність без підстав?

Я хочу знати факти і тверезо
обставини обстежити — тоді,
лише тоді своє скажу я слово.
Так нас учив Ваграм. А він

багато зна

і безперечно більше нас з тобою...

Стук. Дідусь одчиняє. На по-
розі стає незнайомий в м'яг-
кому модному капелюсі, в оку-
лярах, з плащем і палкою на руці.
Дідусь здивовано робить крок
назад. Всі присутні теж збенте-
жені. Незнайомий скидає капе-
люха й окуляри.

Незнайомий

Що, не впізнали?

Сила

Партизан!

Дідусь

Невже?!

Партизан

Ви ж думали, що я сюди з'явлюся
принаймні на ушавленій тачанці,
ще й з кулеметами, гарматами

моїми,

що тиждень тому хлопці захопили,
або ж обвішаний гранатами до біса
й стричками кулеметними обвитий?

Всі сміються й голосніше всіх
Партизан. Вечора мовчить коло
вікна.

Стогній

Це ясно й так, але такий буржуй!

Я б не пізнав тебе, на вулиці
зустрівши

Стук. Сила впускає Солдата,

Солдат

За мною йде Ваграм.

Дідусь

Микола й досі спить.

Стогній

Буди його.

Дідусь пішла до сусідньої кім-
нати.

Солдат

З Ваграмом Богатенко.

Стогній

Здається справа ходить не на дні,
а на години...

Вечора

Так і мусить бути.

Водночас з різних дверей вхо-
дять Ваграм і Богатенко, Ми-
кола і Дідусь. В Богатенкові
почувається схована сила. Крізь
його одягу — звичайного міща-
нина з околиць — видно поставу
військового. Микола чорний,
неголений, худий, з запаланими
очима. В дивільному.

Ваграм

Добри вечір, товариші, кого не
бачив!

Тисне плечі Миколі.

Як спалося? Ти, хлопче, дуже схуд.
Ми маємо часу — одну годину,
і знову на місця. Почнем, Стогній?

Стогній

Почнем.

Показуючи на Богатенка, що
спинився коло дверей, спершися
на причілок.

Він хоче їсти...

Сідає до столу, інші теж. Дідусь
приносить з сусідньої кімнати
плетену з лози тарілку бутер-
бродів

Дідусь

Зараз буде чай,
Тим часом бутерброди.

Ваграм

Починаєм?

Вже всі сіли до столу. Лише
Вечора залишилась коло вікна.
Богатенко, взявши з тарілки бу-
терброда, підходить до Вечори.
Дідусь вносить чай і товариші
за столом закушують.

Богатенко

Про що ти думаєш?

Вечора

Про нього.

Богатенко

Як завжди!

Вже час подумати й про мене...

Вечора

Ти жартуєш?

Богатенко

Що ж? Жарти жартами, але я
тут, а він...

Вечора

Ти неприємності говориш,
Богатенку.

Богатенко

Ні-ні, Вечоро! Це говорить кров,
а кров... це, мабуть, завжди
неприємно.

Вечора

Залиш мене. Коли б ти тільки
знав,
коли б ти тільки знав...

Ваграм стукає ложечкою об
шклянку. Богатенко йде на своє
місце до дверей.

Ваграм

Товаришу Миколо!

Микола

Я буду стисло. Маємо наказ
від вищого командування — в термін
найбільш короткий — лінію звільнить
від білих банд: Дубасовка-Варяги-
Могань. Але у нас тепер
до послуг дуже мало боєздатних
частин для операції. Тому
мене з дивізії відряджено, щоб

з вами
зв'язок налагодити і встановити час
координованого виступу. Не треба
вам говорити, що успішне тут
розв'язання завдання — вирішальне

для фронту має значення. Це все,
що я сказати можу.

До Дідусь.

Дуже прошу —
ще шклянку чаю...

Дідусь наливає чай.

Ваграм

Ти хотів, Стогній?

Стогній

В загальних рисах. Да. Загальний
страйк
почнеться по сигналу на заводі
важких конструкцій. Трубний і депо
спиняються, як тільки пролунають
гудки тривожні. Розклад залізниць
диспетчери порушують; вагони
з ремонтних парків пруть на колію
і наскрізь забивають вузол. Пробку
не зможуть витягти й за тиждень,
так що ми
примусимо їх кидатися врозтіч,
лишаючи озброєння й майно,
не давши змоги їм евакуювати.

Ваграм

Питання про озброєння...

Сила

Це я.

Організовано загони на заводах,
вночі за кладовищем навчання —
одверто майже... Нас вони бояться.
Проте, рушниці, кулемети — все
поховано в таких чудних місцях
і несподіваних, що важко догадатись
сторонньому, але забрати легко
за декілька хвилин тому, хто знає.
Щодня поповнюється наша база
за допомогою військових осередків.
Ми маємо можливість за годину
озброїти дві тисячі — не менше,
крім тих, що мають зброю на руках.

Ваграм

Ти хочеш, Партизане?

Партизан

Я готовий
рапортувати, що мої загони
червоних партизанів облягають
потроху місто. Сю ніч ми повинні
трьома колонами наблизитись,
як туча,

до Близніх Виселків на заході.

На сході
з тачанками бригада Никонора,
на південь рушили Вавілов і Чума,
і якщо з півночі ударять лобовою
залізної дивізії полки —
ми візьмемо місто...

Ваграм

Ти, Солдат...

Солдат

Дозвольте?

Ваграм

Я слухаю уважно. Все залежить
від настрою частин, що будуть
в місті
в час виступу.

Солдат

Про це

я й хочу повідомити. Сьогодні
розпочалася перекидка сил.
До міста
з позицій шлють частини, що
здебільш
складаються з мобілізованих.
Частини
стомились чисто. Настрій підхо-
дящий.

Були випадки — майже скрізь — коли
виконувати накази відмовлялись.
Їх має замінити третій полк
Башкірської дивізії, що нині
розквартирований у місті. Після-
завтра
у нас з'являється такий надійний
шанс,
як деморалізований до краю,
розпропагований, непевний гарнізон
з ячейками у всіх частинах майже.
Він кине зброю, ледве вийде в бій,
і треба сподіватись, безперечно,
що будуть переходити до нас
найбільш розпропаговані частини.

Вечора

Вперше наблизилась до столу.

Ти кажеш — перекидка почалась?

Солдат

Уже надходять перші ешелони.

Вечора

Багато?

Солдат

Два чи три...

Вечора

Ага, спасибі...

Пішла знову до вікна.

Ваграм

Все?

Для мене ясно все.

Микола

Для мене також.

Я виспався і відпочив. Я можу в дорогу рушити. За п'ять годин я буду в штабі й штаб ухвалить наступ.

Ваграм

Я підсумовую. В наступну ніч розпочинаємо повстання. Можна тепер сказати всім, що Богатенко вже готовий виконати те, що доручили йому Стогній та я від імені Ревкому. То ж завтра уночі, коли останні геть

Башкірської дивізії частини залишать місто — і диспетчера загонять пробку в вузол, — піднімає на кладовищенській дзвіниці

Богатенко ліхтар червоний. Це умовний знак заводом, а гудки тривожні звістку передадуть уже для партизанів і для залізної дивізії, що має наблизитись на той час... Ясно все? Дозвольте таким чином ухвалити...

Вечора

Знову підходить до столу.

Мені здається є один момент, що мусить дещо відмінити плани, накреслені Ваграмом.

Сила

Що там ще?

Ваграм

Послухаєм її. Нам кожна думка багато важить...

Вечора

І тим більше ця,

що висловить її у мене сили стане. Мені здається дивним, що ніхто тут ні слова не згадав про того, хто ув'язнений сидить, кого судили, — хто жде визволення. Невже ніхто

не зна, що вирок вже ухвалено? Що вирок цей мають виконати? Ще не блисне сонце, як той, хто дихає отруєним тюрми важким повітрям, — упаде під муром, останнім поглядом обвівши небосхил й на стогін свій прослухавши мовчання!

Всі встали й розбрелися по кімнаті. Лишився коло столу один Ваграм.

Ваграм

Я думав.

Вечора

Думав? Думав і мовчав!

Ваграм

Я думав і сказав своїм мовчанням.

Вечора

О, це мовчання знов! Я слухаю його,

я слухаю його і протестую усім своїм... Невже Гордія пролетиться кров і ти задушиш крик в устах камінних? Не махнеш

рукою, не кинеш гасло вийти із цехів робітникам і партизанам з лісу? Твій син помре сьогодні...

Ваграм важко схилив голову на руки.

Сила

Зупиніть істерику! Позбавте її слова!

Вечора

Це не істерика. Хто може зупинить кохання, чи не дати йому слова? Ти, Сило? Ти, Дідусь? Чи може ти, Стогній? Ви мовчите... Коли б ви знали

який вогонь мені спалив лице, які вітри його студили в ночі, коли одна проходила я шлях повитих мороком пустельних вулиць; коли чекала я, що буде комітет вживати заходів для порятунку...

Стогній

Ми не могли ризикувати. Нас
і так лишилось небагато...

Вечора

Знаю!

Я також знаю те, що він писав.

Він не просив порятунку. Він

лишився

в тюрмі й терпляче вироку чекав,
ні слова не сказавши про підпілля,
не проваливши ні одної явки...

Яка гірка відплата для бійця!

Яка дзвінка подяка для героя!

І всі мовчать... І ти, Ваграм, мовчиш.

А це ж твій син. Невже немає

в тебе

ні краплі батьківського почуття?

Ваграм одняв руки од лица.
Підвів голову. Він зовсім спо-
кійний.

Ваграм

Що б ти хотіла зараз?

Богатенко одійшов од дверей і
став коло Ваграма.

Вечора

Одного:

повстання починається не завтра,
а ще сьогодні... Захопить тюрму
і врятувати його.

Богатенко голосно регочеться.

Микола

Які дурниці!

Вечора

Коли б не дисципліна і не те,
що я повагу маю до присутніх, —
я б відповісти вам могла...

Дідусь

Але

ти й так уже зламала дисципліну.

Ваграм підвівся. Всі опинилися
коло нього. Вечора знову ли-
шилася одна коло вікна.

Ваграм

Доволі. Ми дали для виступу часу
далеко більше їй, ніж іншим. Отже,
прошу
висловлюватись. Ти, Стогнію? Ні?
Можливо ти, Миколо? Я два слова
сказати хочу. Ти мені в лице

обвинувачення послала досить

гострі

і, може, в інший час я б відповідь
знайшов

для тебе теж не менш різко

й гостру.

Але я буду зовсім не про те,
чи є у мене почуття до сина,
чи розгубив я їх в сумних світах,
а ними брів я до цієї ночі,
що стала іспитом для мене...

Так, важким.

Коли лягають на тереза днів
великі інтереси класу, місця
нема для сумнівів. І термін мусить
бути

лише один, і саме той, що

вчасний.

Сьогодні рано — ще не підійшли
дивізія залізна й партизани,
а післязавтра — пізно: гарнізон
у тил загонять. Отже, тільки

завтра:

Я голосую. Думка ясна?

Хто за? Усі. Одна Марія проти.

Але скоритись мусить і вона,
здається їй не треба говорити
про дисципліну. Прошу — на місце.
Зустрінемося. До завтрашньої ночі.

Виходить. Слідом за ним не
прощаючись рушає Богатенко.
Партизан виймає з футляра
окуляри, надіває їх. Коли ж він
надягає пляш і капелюх, в
нього одразу змінюється ви-
гляд. Він підходить до Марії.

Партизан

Признатися, я зовсім не чекав
таких у тебе партизанських звичок.
У мене хлопці гострі, та й вони
такі дитячі речі розуміють.

Сила

Анархія. Есерівщина теж.

Це все впливає. Що ж, бувай!

Прощайте...

Партизан і Сила вийшли. Ми-
кола, допиваючи холодний чай,
звертається до Вечори.

Микола

І знаєте, що б я порадив вам?
Ніколи ваш вогонь не витрачайте
на тих, хто вам усе таки найбільш
близька підтримка. Ви його женить

як можна глибше. Прийде час
нарешті,
коли ним ворога спалити можна
буде.

Стогній

В оцих словах далеко більше
думки,
ніж це б здавалося...

До Марії.

Подумати над цим
Тобі не вадило б... Але пора.
Прощайте!

Потисли руку Дідусь і вийшли.

Дідусь

Рушаймо й ми. Я думаю, що ти
нарешті зрозуміла, що дурниці
дурницями лишаються, хоча б
і говорили їх розумні люди.
Все, що сказала ти — неправда.
І Ваграм
був правий, їх мовчанням
обминувши.

Ходім...

Вечора

Я мушу залишитися одна.
Мені не треба вартити. Я не знаю,
для чого недовіра. Йди сама.
Я тут лишаюся. Ну, йди... я
дуже прошу.

Дідусь

Я йду, але...

Антракт

ПУНКТ ДРУГИЙ

Ріг вулиці — важкий будинок з вежою — універмаг. Залізні штори, подзьобані кулями вуличних перестрілок, спущені. На розі стоїть тумба для оголошень, обліплена афішами театрів і плакатами Освага. Остеронь — перевернутий асфальтовий казан. На брудному лахмітті в казані сплять двоє майже дорослих безпритульних.

Виникаючи з-за рогу, разок ліхтарів оббігає будинок універмагу. На вежі універмагу годинник — стрілка наближається до одинадцятої. Обидві вулиці — їх видно з рогу — пустельні й тихі.

На вулиці праворуч виникає дивна процесія: обідраний штовхає тачку, на тачці лежить облита вапною труна. Чоловік і жінка, з вигляду робітник і робітниця, йдуть за труною.

З вулиці ліворуч наближається патруль.

На розі вони зустрічаються.

Унтер

Стій!

Процесія зупиняється.

Що за похорон? Невже замало
вам дня для того, щоб здихати? Г-га?

Жінка

Коли б з'єднати дні та довгі ночі

Вечора

Приймаю всі „але“,
щоб відпочити в самоті...

Дідусь

Як хочеш.

Дідусь прибрала чайник і
шклянку, накинула своє легень-
ке пальто й не прощаючись
вийшла. Марія зупинилась коло
столу. Газета з фотографією
Диктатора потрапила їй до рук.
Це дало новий напрям її думкам.

Вечора

Я не стомилась. Я повна сили
вщерть.
Є сила, що підносить дух мій
вгору,
як не підноситись ніколи їм усім —
свинцеві гирі тягнуть їх до долу,
свинцеві гирі тричі мертвих серць...
І якщо не вони, то я зумію
знайти шляхи... я вже знайшла,
здається...
Я знаю, що мені робити... Знаю?
Знаю!

І знаю, що зроблю...

Вечора повільно згортає газету
й ховає її в рукав свого пальта.
Вона натягає рукавички й ви-
ходить. Кладнув ключ у двер-
ях. Годинник на стіні б'є десять
годин.

усіх часів — на всій оцій землі —
для всіх годин знайшлося б більш
ніж треба
смертей...

Унтер

Ти думаєш?

Підходить до труни.

Чого забито віко?

До чоловіка.

Одкрий.

Чоловік

З холери син помер...

Унтер одскочив од труни, серед солдатів глухий смішок.

Жінка

Ніхто не хтів допомогти ховати.

Піп теж відмовився. Казав, що
хоче жити...

Оце знайшовсь обідраний з-під
мосту

поміг штовхати тачку...

Унтер

До обідраного.

Чи тобі
смерть не страшна?

Обідраний

А що мені губити?

Унтер

Що правда—правда. Можете ховати.
Та тільки йдіть завулками. Холера—
це небезпечна річ, розносити
не слід—

тут сам Верховний мешкає...
Прощайте!

Повернувся до солдатів.

За мною кроком... рруш!

Патруль пішов у вулицю праворуч, похоронна процесія у протилежний бік. Гуркіт тачки будить безпритульних у казані. Один з них підводить голову й штовхає другого ліктем у бік.

Перший безпритульний

Спиш? Даремно... Бач, знову труну повезли. Мруть, як мухи з голодухи. І це життя? А нам знову й ніде спокою нема.

Горнеться в дрантя.

Б-р-р, холодна квартира тут, хоч повітря чисте. Папашу шльопнули і мене скоро на тачці...

Тормосить товариша.

Даремно спиш, хлоп тебе в лоб... і в гроб!

Товариш прокидається.

Другий

Знов гроб?

Байдуже.

Нічого не зробиш — пошесть...

холера...

Перший

Ти думаєш? І це життя... Щодня набиваєш собі пузо кавунячим лушпинням і хоч би що! Нічого ж...

Другий

Котрий шлунок благородніший — йому чого. Раз — за живіт, два — і квит! Холера, знаєш...

Перший

Ти думаєш? Даремно. Благородні шлуки на тачці не виражають у царство небесне... І це життя?!

Другий

Жрать хочеться...

Перший

Папашу шльопнули...

Другий

Вже чув. А мати де?

Перший

Зійшла з пуття з отакої житухи. Я з дев'ятсот шістнадцятого року по казанах...

Другий

Війна, знаєш, — раз: за живіт! — два: і квит! А я при белих...

На вулиці праворуч з'являється Ваграм і Солдат. Ваграм в офіцерській шинелі.

Перший

Йдуть, гади богові... Заснем чи що?

Другий

Заснем...

Накриваються лахміттям. Ваграм і Солдат підходять до рогу.

Ваграм

Тут ми прощаємось. Ти добре пам'ятаєш, що я сказав?

Солдат

Як польовий устав.

Ваграм

Я ще сказати щось хотів... Подумай,
що це з'явилося в останню мить!

Стрівай...

Рішуче опановуючи себе, нака-
зуючи

Зробити все, що в нашій силі,
Щоб розстріл не відбувся. Зрозумів?

Солдат

Я слухаю.

Ваграм

Натисни всі пружини.
Солдати мусять зрозуміти нас!
Ще краще буде, якщо наші підуть
туди... ти розумієш?..

Солдат

Так, Ваграм.

Ваграм

Це я кажу не з батьківської примхи.
Так мусить бути...

Солдат

Слухаю.

Ваграм

Це я
наказую як голова Ревкому.

Солдат

І я приймаю як такий наказ.

Ваграм

Прощай, товаришу...

Солдат

До завтрашньої ночі.

Солдат повертається на каблу-
ках і вертається у вулицю пра-
воруч.

Ваграм

Як важко зберігати рівновагу!
Здається, ти старієшся, Ваграм?
Тобі вже п'ятдесят і ти не хлопчик,
щоб легковажити... тримай себе
в руках.

Глянув на годинника на вежі.

Вже одинадцять скоро. В шість —
світає,
і через сім годин... Ні-ні! Гордій...
невже?

Він мусить жити, якщо не для мене,
то для республіки, народженої знов!
Коли ж помре він? Ні, не може
бути...

А все таки? Тверезо розсуди
й скажи: а все таки, коли помре
він? Треба
подумати над цим...

Помічає безпритульних у казані.

Ви тут спите?

Перший безприт.

Показує на лахміття.

І це життя?!

Ваграм

Буває гірше, хлопче...

Другий

Ну?

Перший

Ти думаєш? У кого?

Ваграм

Хоча б у мене.

Безпритульні регочуться.

Прийде час і, коли життя вас не роз-
чавить своїм важким чоботом, ви
зрозумієте, що може критися під
отакою шинелею...

Пішов.

Перший

От гад! Чого йому не вистачає? Як
ти думаєш, скільки він випив сьогодні?

Другий

Вилазить з казана.

Випив? Не знаю. Жрать хочу, кусать...
Як пес голодний... Ходім помечтаємо?

Перший

Не хочу... Мечтай голосно.

Перший лежить у казані. Другий
підходить до затуленого шторою
вікна універмагу й припадає
оком до дірочки, пробитої кулею.

Спасибі красним, хоч дірок настрі-
ляли — дивись і будеш ситий... Що
там є?

Другий

Все є!

Перший

А шинка? Лежить?

Другий

Лежить...

Перший

А порося? Стоїть?

Другий

Стоїть. Пучок трави в зубах держить..
і рибина висить — во!

Перший

І це життя!

Другий

При білих? Немає...

Перший

При красних теж не краще, в приюти
забирають...

Другий

В приюти?

Торгає штору

Мідна, холера! Я б оце її бомбою,
щоб тільки дригнуло... в-вах!

Перший

Ц-с-с... Когось несе... Ховайся!

Другий безпритульний лізе в ка-
зан. На вулиці з'являється Марія
Вечора. Вона зупиняється на
розі, щоб звирити годинника.
Газета випадає в неї з рукава.

Вечора

Усі годинники бредуть не в лад.
Мій поспіша, а цей повільно котить
холодну хвилю мертвого часу
назустріч вранішньому небосхилу.
Та що таке годинник? Зупини,
зламай його — ти все одно не

втратиш

того необоримого чуття,
що час іде, що він все наближає
хвилину розстрілу... Кричати:

зупинись!

Ламати руки, ждати допомоги?
Сама шукай шляху. Ти лишилась одна,
одним одна... Ніхто тобі не прийде
на допомогу! Навіть він — Ваграм —
відмовився. А він же батько... Батько?
Невже, щоб стала я більшовиком,

із серця треба витравить до щенту
все, що людину гордо підніма
над тим жаним, четвероногим звіром?
Але я бачила любов тварин... Я знаю
як бідкається за своїм телям
тупа корова... як ірже кобила,
облизуючи теплим язиком
своє лошатко! Навіть сука — й та
виширює зубів блискучий вискал,
коли сліпих щенят топоти до ставка
несе жорстокий і скупий господар..
І навіть ворог, той, кого Ваграм
взиває узурпатором, бандитом,
жорстоким катом робітничих мас —
і той, звичайно, людське серце має...

Піднімає газету.

Ось він сидить в оточенні рідні,
з білявою онукою, з дочкою,
він мусить зрозуміти мене... Наказ
про звільнення у нього я здобуду.
Не можна ніжно пестити дитя
рукою лівою, а правою накази
про розстріли підписувати... Ваграм!
Чи бачив хто, щоб ти тримав дитину
в долонях радісних? Хто думати

посмів,

що теплий ти, що в тобі той вогник,
що може розтопити кригу вуст?
Нема! Нема! І ти мене віддав
Верховному правителю на вирок —
помилює чи ні? Піду... Минає час...
Бредуть годинники безладною юрбою,
мов рота боем стомлених солдат,
до вічності, як до спочинку...

Піду!

Пішла у вулицю ліворуч. Без-
притульні сідають у казані й
дивляться здивовано один на
одного.

Перший безприт.

Ти бачив малахольну?

Другий

Перший раз таке бачу. Мабуть таки
ми тут не заснем... Ходім на станцію.
Там тепло і підстрелить можна що-
небудь.

Перший

Підожди! Може вона...

Крутить пальцем коло лоба.

Ти як думаєш?

Другий

Все одно не к добру.

Перший

Іменно?

Другий

Я думаю, що власть буде мінятися. Всі признаки до цього йдуть. Город об'явили на досадному положенню... І красні пруть з усіх боків...

Підходить до універмагу. Торгає штору.

Міцна, холера. Я б її, суку, бомбою, щоб тільки дривнула... в-вух!

Входить Дідусь, помічає безпритульних.

Дідусь

Ви не бачили... тут не проходила дівчина?

Перший

Вилазить з казана.

Дівчина? А скільки їх тут про-ходить, усяких дівчат...

Дідусь

Це зовсім несхожа дівчина, розумієте.

Другий

На вигляд, і в цієї не всі дома!

Дідусь

Ви напевно бачили її.

Перший

Яка вона з себе? У чорній робі, в шапці і в парчатках?

Дідусь

Так-так, у білих лайкових рукавичках...

Другий

Це та малахольна! Бачили, як же, вона пішла...

Товариш затуляє йому рота брудною долонею.

Перший

Ми, звісно, могли б вам сказати куди вона пішла...

Дідусь

Дає йому гроші.

Ось вам... Вона душевно хвора і втекла з-під догляду.

Перший

Я зразу так подумав. Нормальна дівчина не буде серед ночі без фраєра стояти серед вулиці і розмовляти з тумбою... На всьому світі, каже, годинники ідуть не в ногу, бодай вони полопались з пружинами, а мені треба поспішати...

Дідусь

Куди вона пішла?

Другий

Тією вулицею. Вона ще недалечко. Тут ще один годинник є коло аптеки, вона мабуть і з ним поговорить...

Дідусь не слухаючи пішла у вказаному напрямі. Безпритульні регочуться й не помічають, що наближається патруль. Вони ледве встигають сховатися за тумбу для оголошень. Патруль зупиняється на розі.

Унтер

Вільно! Можна закурити...

Солдат 1

Виймає кисета.

Що за знак — їсти хочу, можу стерпіти, а як курити захочеться — з рукава смокчу...

Унтер

Філософічно крутить цигарку.

Табачок, табачок — веселая травка без тебе, табачок, настоящая скука...

Солдат 2

Еге ж, настоящая скука...

Унтер

Схаменувся, начальницьким голосом.

Солдат не мусить сумувати. В солдата служба... Хто служить, тому не те, що сумувати — думати ніколи. Ти думаєш для чого устав складено? Ото ж бо. А в скількох місцях побував ти за час другої отечественної війни, та й тепер на внутрішніх фронтах? Хіба вольний чоловік за свої гроші може стільки світу побачити?

Солдат 1

Ми з ближньої волості, мобілізовані...

Далі свого села не бачили.

Солдат 3

А скажіть, дядю...

Унтер

Хто?! „Дядю“! Служби не знаєш... Як тебе вчили? Я не „дядя“, а господин унтер-офіцер...

Солдат 3

Так точно, господин унтер-офіцер! А чого, господин унтер-офіцер, сьогодні тільки нас пригнали з позиції і вже в гарнізонну службу поставили?..

Унтер

Того, що... кхм!... Мовчать, коли не знаєш!

Солдат 1

А звідки ж нам знати — ми мобілізовані!..

Унтер

Знаю, що не добровольці. По морді видно. Я теж попервах мобілізований був. А тепер мені плюють — я п'ять год в окопах та ешалонах, а війні кінця-краю не видать — з одного краю пригасає, з другого розгоряється... Гражданська! На мій вік бойового припасу вистачить, я од селянської роботи одвик — мурляцька робота, якщо правду сказати, воли та свині, та й уся твоя інтелігенція...

Крутить нову цигарку

Табачок, табачок, веселая травка! Без тебе табачок, настоящая...

Наближається хлопець-афішник з щербом і оголошеннями під рукою.

Стій! Хто будеш?

Афішник спинився.

Афішник

Кур'єр Освага. Розліплюю об'яви та плакати...

Унтер

Що у відрі?

Афішник

Клейстер.

Унтер

З чого воно?

Афішник

Вода та борошно.

Унтер

Їсти можна?

Афішник

Не, дядю, кишки позлипаються... Можна ліпити?

Солдати тихо сміються.

Унтер

Ліпи!...

Афішник ліпить огошення на тумбу

Солдат 2

Дай, браток, буде на розкур бомажка...

Афішник

Беріть на запас. Воно не тільки на розкур, і почитати теж годиться... Цікаво написано за Добруармію.

Дає солдатам папірці і швидко йде геть.

Унтер

Ану, почитай хто вголос. Що пишуть про нашу Добруармію...

Солдат

Моститься ближче до ліхтаря, читає майже по складах.

Товариші робітники! Останні години панує над містом люта сваволя розбещених частин тричі проклятої трудящими Білої армії...

Унтер

Мовчать! Держіть його... бігом... аррш!

Солдати неохоче біжать за ним. Безпритульні виходять з-за тумби.

Перший безпр.

Щоб я луснув, хлопець їх здорово надув!

Регочеться.

Другий

Власть буде мінятися... Чув? Комсомолец, мабуть, я знав таких...

Отряхи! Безумовно знову візьмуть
владсть.

В кінці вулиці лунає постріл.

Шльопнули афішника... місто на до-
садному положенію.

Перший

Ти думаєш?

Лягає знову в казан.

А баришня нам колокольчиків дала.
Нащо вони нам при красних? Хіба
на підтирки...

Другий

В перші дні братимуть... Я знаю...

Лягає поруч.

Перший

Братимуть? А як же...

Проходять Сила і Стогній. Вони
зупиняються і запалюють ци-
гарки.

Стогній

Місто набрякло повстанням. Воно,
як пороховий льох, варто лише ки-
нути сірника — і розляжеться вибух...

Кидає сірника.

Все йде чудово!

Сила

Ти чув постріл? Вони розстрілюють
просто на вулицях...

Стогній

Революцію не роблять у білих ру-
кавичках.

Сила

Я добре знаю це. Ми їм віддячимо...

Стогній

...Але разом з тим революція — не
акт помсти, а радісний будівничий
процес...

Сила підійшов до тумби.

Сила

Глянь! Комсомольці працюють доб-
ре — всю тумбу обліплено відоз-
вою Ревкому...

Стогній

Вони багато допомагають нам боротися,
дарма, що молоді... Ходім,
Сило!

Але наближ зетися гатруль.

Унтер

Стій! Руки вгору... Ви що — не зна-
єте, що після десятої години ходити
по місту заборонено? Документи!

Сила

Це всі чудово знають, а ми не дур-
ніші від інших...

Дає документи.

Стогній

Майже кепкуючи, дає документи.

Й до того ж у нас такі невідкладні
справи, що ми наважилися піти після
десятої...

Унтер

Пропуски справні...

Повертає документи.

Можете йти. Та швидше. А то шля-
ються тут з прокламаціями — довелося
шльопнути одного...

Зриває відозву з тумби.

Чого ж ви стали? Йдіть!

Стогній

Ми хочемо тільки подякувати вам,
сказавши, що он там — геть усю ву-
лицю заліплено відозвами...

Розводять руками.

Роботи вам! Прощайте...

Пішли у різні вулиці. Безпри-
тульні сідають у казані

Перший

У тебе пропуск є?

Другий

Немає... а що?

Перший

Нічого, в мене теж немає. Пустив
мене папаша в світ, а про пропуск
і не подумав. Отак і ходи без про-
пуску після десятої години вечора...
І тебе шльопнуть, як афішника.

Входять Дідусь і Вечора.

Другий

Будеш ходити, коли власть міняється...

Накриваються лахміттям. Вечора
та Дідусь зупиняються.

Вечора

Залиш мене. Я знаю, що робити,
і ти мене даремно зупинила.
Я не послухаю тебе...

Дідусь

Але подумай,
що ти зробить хотіла? Де твій розум?
З одчаю пертися у пашу звіра —
це не велика честь для революціонера,
більшовика, звичайно...

Вечора

Знаю! Досить!

Ти зараз станеш знову дорікати
мене моїм есерівським минулим,
як Сила, як Ваграм... Але, що з того,
що я була в тій партії, коли
ви всі мене не в силі зрозуміти
й того вогню, що спалоє минуле,
в обійми схоплюючи серце,
що кров'ю сходить... Я його люблю!
Ти чула слово це, коли його прокажуть
вуста і очі милого, коли в повітрі
воно брентить, мов куля над тобою,
й вража тебе...

Дідусь

Я чула! Чуеш? Чула!..

Але не йшла, як ти в ворожий стан
просити жалості у ворога. Я билась
з ним поруч. Він упав в бою.
Я далі йду його шляхом великим.
Ти ж думала Верховного розчулить
смиреним виглядом, озерами очей,
зворушити коханням, а про долю
Ревкому ти подумала? Гордій
ні слова не промовив на тортурх,
а ти даєш живий дороговказ
до членів комітету... Тричі сором
тебе спалити мусів би раніше,
ніж ти до висновку могла прийти
такого!

Просити жалості...

Вечора

Не жалості! О, ні!

В моїх словах звучатимуть накази,
вимоги владні. Зрозумій мене.
Немає сили, щоб могла збороти
наказ кохання, вимогу мою.
Це слово, як розрив-трава, як зілля,
що прикладають до замків, і геть
зілітають вгору трісочками двері.

Не зупиняй мене. Я вийду до
солдатів,
вони мене пропустять до в'язниці,
Я виведу його...

Дідусь

Ти божевільна!

Вечора

Ні...

Хоч може і кохання — божевілья...

Наближаються два офіцери.
Один схилив другому на плече
голову, він молодий. Старший
підтримує його. Обидва похи-
туються. Помітивши їх, Дідусь
несподівано починає співати.

Дідусь

Чого ти, дівко, задаєшся
своїй продажною красою?
Чи ти дурна, чи ти не знаєш,
що завтра станеться з тобою?

До Вечори.

Поводься так, як я — інакше ми
пропали.

Співав.

Ти похудеїш і постареїш,
Ніхто не схоче з тобою спать.
Тебе виженуть із заведення —
Ти підеш кості збирать...

Офіцери хитнувшись зупиня-
ються.

Старший офіцер

Равненіе направо, Мішель! Ну, про-
кинься... Ти можеш проспати цар-
ство небесне!.. Was sehen wir auf
dem Bilde? Що ми бачимо на ма-
люнку? Auf dem Bilde sehen wir zwei
Hurre... На малюнку ми бачимо двох
перепеличок...

Мішель

Пе-ре-еп?-еличок?... Ми вже зда-
ється пе-ре-еп?...

Старший офіцер

Струнко, Мішель! Кроком... рруш!

Підводить його до Вечори й Ді-
дусь, що стоять коло стіни
універмагу.

Дозвольте вас познайомити з моїм
молодим другом...

Струнко, Мішель!

Мішель

Пе-ре-еп?-елич...

Старший офіцер

Він трохи пере... втомився, але хто з нас звертає увагу на такі дрібниці? У наші важкі часи можна багато більше пробачити молодому офіцерові, ніж це думали до революції. Струнко, Мішель!

Мішель

Я вже пере-еп?-еп...

Старший офіцер

Як бачите, він подібний до мертвяка, але...

Виймає з кишені срібне пуделко.

але оце біленьке борошенце за мить поверне його до життя, так бимовити, зробить з нього живу людину... Мішель, собако, нюхай... піль!

Мішель

Маррафет! Was sehen wir auf dem Bilde? Росія гине! sehen wir — а я нюхаю маррафет...

Старший офіцер

Поздоровкайся з панночками, а потім будеш декламувати Байрона... Росія в імлі? Падать духом, конечно, здесь нету причины, ведь со мною мой любимый всемогущий божок...

Мішель

Хто це написав? Б-байрон?..

Старший офіцер

Тепер він виступає під псевдонімом Вертинського... Ти пам'ятаєш далі?

Мішель

Если в мире иссякнет запас кокаина, я тогда буду нюхать зубной порошок...

До Вечори.

Дозвольте вам запропонувати, міс!

Вечора

Одштовхує руку

Я не нюхаю.

Мішель

Вам не можна не нюхати, міс. У вас поганий вигляд. Что вы плачете здесь одинокая, бедная деточка, кокаином распятая...

До Дідусь.

Прошу?

Дідусь

Мені давайте більше.

Вдає, що нюхає, висипає порошок на тротуар. Старший офіцер здивований.

Старший офіцер

Мішель, вона знюхала не менше двох грамів... Де ви закінчували університет?

Дідусь

У Києві, на Прорізній..

Старший офіцер

А-а, знаю!

Мішель

До Вечори.

Вашу ручку, мадемуазель?!

Вечора

Облиште мене!

Мішель

О? Дивно!

Дідусь

Нічого дивного, коли дівчині вперше доводиться звертатися до доктора Ерліха...

Вечора

Не смій... Це неправда!

Дідусь

Бере старшого офіцера під руку.

Е, дівчино, чого ти соромишся панів офіцерів? Звичайно, це неприємно, знаю по собі, але такий наш заробіток...

Старший офіцер гидливо відходить од Дідусь.

Старший офіцер

Мішель! Струнко! Ліворуч кругом! З цими дівчатками небезпечно мати справу...

Мішель

Бон суар, фройляйн, бон суар. Бажаю вам швидко одужати. Если в мире иссякнет запас кокаина, я тогда буду нюхать зубной порошок...

Офіцери пішли.

Дідусь

Ми врятувалися, та ще одна
хвилина—
й ми пропали! Швидше звідси геть!
Доволі підставляти під загрозу
Ревком; ми й так не маєм жодних
прав
ризикувати...

Вечора

Шкурую своєю?

Дідусь

Ні, не своєю, а усім, що є
нам найдорожчого — повстанням,
зрозуміла?

З казана висувається безпри-
тульний. Він робить знаки ру-
кою і губами: пст! пст! Дідусь
обертається.

Безпритульний

Барिशня, ви нам дали колокольчики'
але по всьому видно—власть буде
мінатися. Чи не могли б ви нам об-
мінати? У вас є, мабуть...

Дідусь

Ви помилилися. У мене немає інших грошей...

Безпритульний

Не може бути. У вас щоб не було?

Дідусь

Ось вам ще трохи, але інших у мене справді немає...

Повернулася до Вечори, але
Вечора вже зникла — на її місці
стоїть Ваграм, як і раніше у
військовому. Дідусь скрикнула,
не пізнавши його

Ваграм

Не бійсь, це я! Ти бачила Марію?

Дідусь

Вона допіру зникла. Зачекай!
Вона казала — йтиме до в'язниці,
щоб визволить його...

Ваграм

І думаєш — пішла?

Дідусь

Вона могла піти.

Ваграм

Я знаю дещо інше.
У неї прірва між думками й між
словами
щирими. Хто зрадив раз — тому
не важко зрадити і вдруге... Іди
за нею,
а я піду туди, де думаю знайти
її. А хто з нас помилився —
покаже час...

Дідусь випадково пішла в ту
саму вулицю, куди зникла Ве-
чора, а Ваграм цілком свідомо
пішов у протилежний бік. Без-
притульні вилазять з казана.

Перший безприт.

Ходім на станцію. Там можна дечого
купити...

Другий

Кусать хочу! В-вах!

Перший

Будемо кусать!

Рахує гроші.

Власть міняється — гуляємо на всі!..

Обнялися й пішли співаючи.

Фонаришко тускло светит,
Тускло светит неспроста,
Если нас никто не встретит —
я турну тебя с моста..

Ріг вулиці порожній. Годинник
на вежі універмагу б'є одинад-
цять годин.

Антракт

ПУНКТ ТРЕТІЙ

Старокладовищенська церква за містом. Над брамою дзвіниця. Годинник на дзвіниці схиляється до дванадцятої. Під брамою співає Богатенко.

Богатенко

За дальнім простором
гудуть табори.
Над збуреним морем
холодні вітри.

Ой темінь прозора,
ой ворог в дорозі —
не спи до зорі!

На березі вогник,
ясніє маяк.
Як жмуток тривоги,
ця пісня моя.

Ой темінь! Ой зорі!
Ой хвилі прозорі...
Кріпися, моряк!

Ти виплисти мусиш
до наших людей,
хоч витисне душу
з холодних грудей.

Ой темінь блискуча!
Ой звихрені тучі...
Та ближчає день!

До брами наближається проце-
сія. Обідраний штовхає тачку,
робітник і робітниця підтриму-
ють обліту вапном труну.

Богатенко

Хто йде?

Робітник

Як бачите...

Богатенко

Підходьте ближче.

Що пізно так?

Робітник

З холери син помер...

Богатенко

А піп?

Робітник

Відмовився. Казав, що хоче жити.

Богатенко

Він все одно помре.

Робітник

Я певний цього теж...

Робітник, робітниця та обідра-
ний піднімають віко труни, з
труни виймають кулемет, гра-
нати, рушницю й несуть у браму.

Богатенко

Ця пошесть не одного звалить з ніг...

Робітниця

Як справи йдуть, товариш Богатенко?
Ти все вартуєш тут... Коли ж ти спиш?

Робітник

А ми коли спимо? Нема й хвилини,
щоб вільно вгору глянути... Мені
здається вже, що згасло в небі сонце —
давно вже я не помічав його.
Давно вже я не розгинав і спину,
рук не випростував і не пускав очей
в блакитний простір, в білосніжні
хмари,
що десь в дитинстві радісно пливли
ясним простором в дальній край...

Обідраний

Ти знаєш,
багнеться іноді й мені лягти
за містом десь в траву і краще —
ніччю,

покласти голову на руки і лежать,
дивитися, як ясно тліють зорі,
якими іскрами горить Волосожар,
як стелеться Чумацький шлях,

як диха

пахуча ніч, як здалека брених
дівоча пісня.. людського я хочу!
Коли була у нас Радянська влада,
Я так зробив... Яка була це ніч!
І я її тепер з гвинтівкою шукаю,
і я знайду — хай щоб там не було!

Богатенко

І я шукаю їх на цій щоденній варті,
в одежі сторожа. Я знаєте, моряк,
мені б морями корабель водити,

щоб хвилі грали зокола, щоб бив
штормяга в борт, щоб пригидало
щогли!

Я хочу капітаном бути...

Робітник

І завжди
Ти будеш кочегаром, якщо...

Богатенко

Знаю,—
якщо не заговорить боем ніч!

Робітник

Ми всі чекаємо... коли?

Робітниця

Коли ж це буде?

Богатенко

Коли? Це зна Ревком.

Робітниця

А знаєш ти?

Богатенко

Не допитаєшся. Іди й чекай.
Ми всі лише солдати непомітні
тієї армії, що партія веде.
Там штаб. Відтіть сигналу і наказу
усі чекають. Займеться ліхтар,
гудки тривожні співом залунають —
тоді кінець... чи початок кінця.
Ідіть...

Робітниця

Нам справді треба поспішати.

Внесли труну в браму.

Робітник

Прощай.

Богатенко

Прощайте...

Обідраний

Незабаром?

Богатенко

Так.

Робітники покотили тавку. Бо-
гатенко співав. Під час його
співу входить Марія Вечора. Він
не помічає її. Вечора стоїть за
спиною Богатенка.

Богатенко

Ти випливи мусиш
до наших людей,
хоч витисне душу
з холодних грудей.
Ой, темінь блискуча,
ой звихрені тучі...
Та ближчає день!

Вечора

Спокійно.

Співаєш, Богатенку?

Богатенко

Рвучко повертається.

А... це ти!
Як ти пройшла? Як злодій... не
помітив!

Вечора

Повчально.

Ми всі бува часом не помічаєм
речей, що значно більше важать,
ніж мій прихід.

Богатенко

Здивовано.

Про що ти?

Вечора

Про долю
повстання нашого.

Богатенко

Усміхнувся.

Здається все тут ясно.

Вечора

Так всім здавалося, але не зовсім
так

на ділі вийшло, як у постанові.
Відомості одержав Повстанком,
які інакше повертають справу
і вимагають діяти...

Богатенко

Тихо сміється.

Невже?

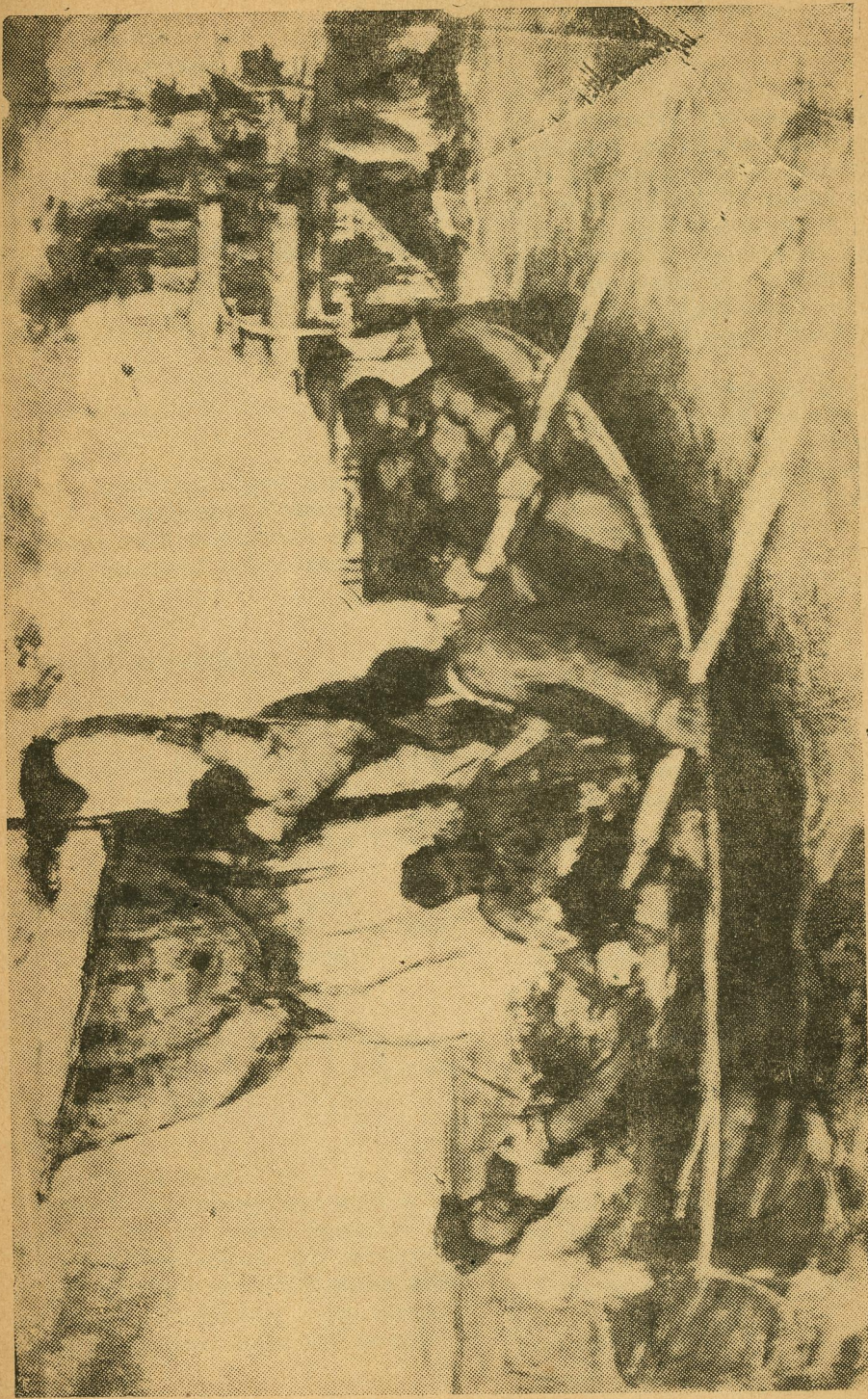
Вечора

... І я прийшла до тебе від Ваграма.

Богатенко

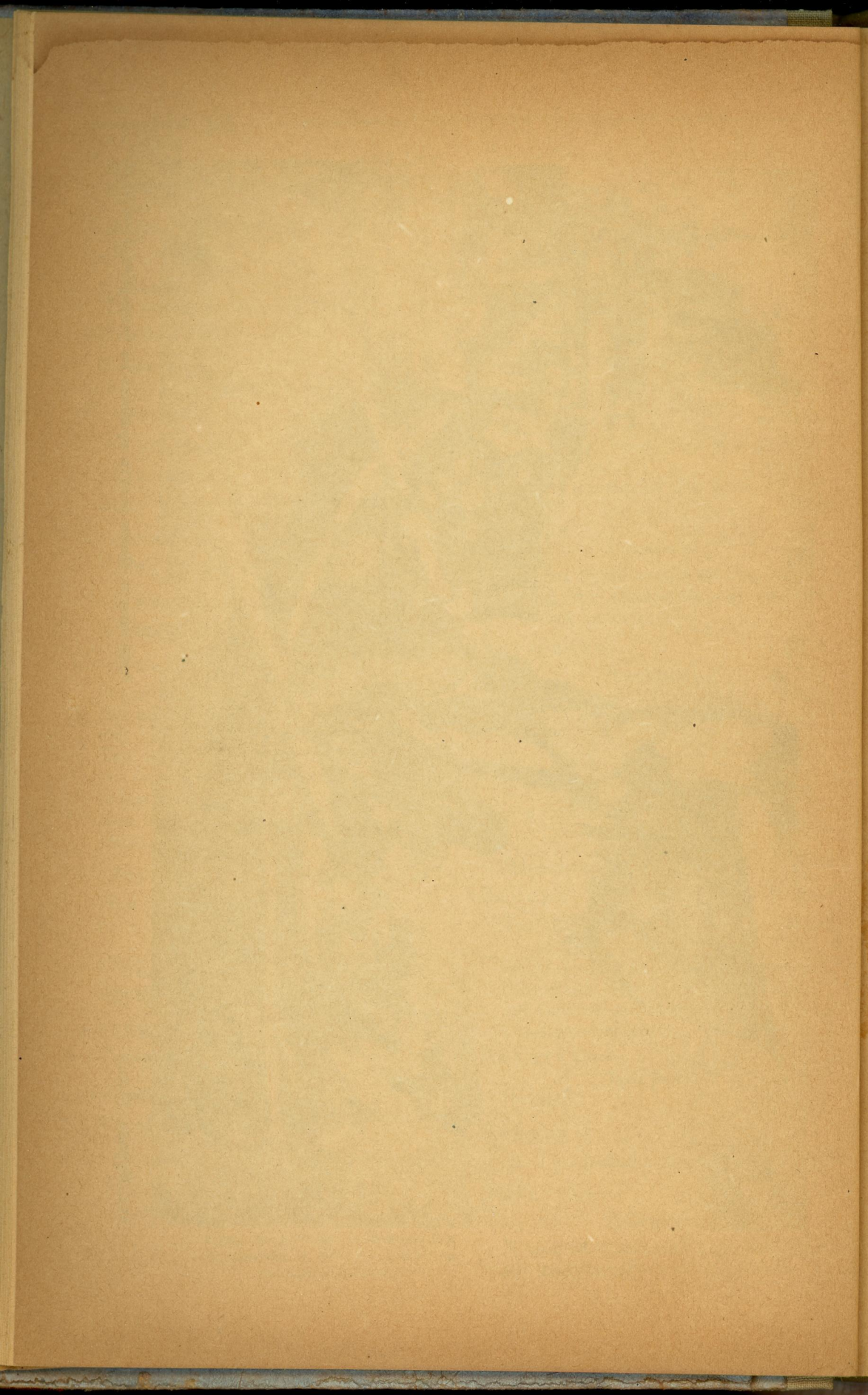
Сміючись.

З чим ти прийшла? І що тобі Ваграм
міг доручити?

Худ. Мучник (Одеса)

Робітники м. Одеси везуть провіант на панцерник "Ізяслав".

Вечора

Мусимо почати
сьогодні повстання...

Богатенко

Регоче.

Цього не може бути!

Вечора

Так мусить бути. Так сказав Ваграм.

Богатенко

Так вигадала ти!

Вечора

Це недовір'я...

Богатенко

Що ж ти хотіла? Щоб повірив я
тобі після засідання Ревкому,
де виступ твій засуджено було?
Я б дурень був! Або—інакше...

зрадник!

Вечора

Неправда, Богатенку...

Богатенко

Зачекай!

Дивись мені, Вечоро, просто в очі...

Хапає її за плечі. Вечора схи-
ляє голову, одводять погляд.
Богатенко одштовхує її геть від
себе.

Не можеш?! Як же ти мені
плетеш брехню про іншу постанову,
про інший термін повстання?..

Вечора хоче говорити.

Мовчи!

І не виправдуйся. Ти знов почнеш
брехати.

Иди звідси, йди...

Вечора

Не проганяй мене.

Подумай, Богатенку, що веліло
мені прийти до тебе і брехати?
Подумай, Богатенку, що штовхнуло
на цей хисткий, непевний шлях мене?
Ти знаєш, Богатенку, я не звикла
кривити серцем. Зрозумій мене...

Богатенко

Я розумію. Так. Я розумію,
що пристрасті тебе женуть на шлях

ганьби і зради... Чуєш? Зупинися!
Ще крок і пізно буде.

Вечора

Але ти—
ти, Богатенку, міг би це зробити.
Сьогодні ще ти говорив мені
про небезпеку крові, про кохання
до мене... Так? Ти певно не забув?
Лиш ти один спроможний зрозуміти
моє невтомне прагнення. Ти сам
мене не менш, ніж я його, кохаєш.
Невже і ти відмовишся мені
допомогти? Мовчиш! Не хочеш?..

Знаю!

Я знаю чом уперто ти мовчиш,
чом ти не викинеш повстанцям гасло.
Ти радий з того, що Гордій помре,
бо він стоїть тобі на перешкоді.
Ти думаєш—вони усі однакі.
Ти думаєш—забуду я його.
Ти думаєш—до тебе я прийду,
забувши ніч оцю й оце твоє
мовчання?!

Мовчи... Мовчи...

Богатенко

Ні, я кричати буду!
Иди звідси, дівчино, бо я уб'ю тебе.
Мене Ревком послав сюди на варту,
і я не зраджу партію...

Вечора

Ревком!

Богатенко

Ти маєш сумнів?

Вечора

Тричі—ні, не маю...
Не маю сумніву—тебе послав Ревком...
Але яке жорстоке серце має
Ревком... Ти знаєш? І Ваграм також...
Але минає день—проходять довгі

роки,

після Ревкому буде Виконком,
а потім інше щось... Кохання ж буде
вічно,
і ти не вб'єш його, хоча б убив
мене.

Богатенко

Коли я уб'ю тебе і буду твердо
знати,
що це для Революції... ну, що ж—

я і тебе й себе не пожалію.
 Бо ти ж чужа мені—ти ворог, а не друг.

Як ти потрапила в партійне коло?
 Оці слова твої—в них є щось... за таку
 контрреволюцію—я міг би розстріляти.

Ти знаєш—я моряк. І слово „дисципліна“
 мені багато каже...

Вечора
 Речоче.

Ти моряк?
 Не вірю, Богатенку, ні,—не вірю,
 що ти моряк... Ти просто... боягуз!
 Ти лиш ховаєшся за слово „дисципліна“,

бо ти не з тих героїв моряків,
 що з бомбою в руках пройшли країну,

запалюючи бурею серця
 і вибухаючи в пожежах героїзму.
 Коли б ти був моряк—ти б не посмів

стояти тут під церквою на варті,
 ні!—як жебрак—вимолювати час
 у вічності... Ні, ти б пішов за мною,
 Гордія ми звільнили б...

Богатенко

І Ревком
 Загинув би? І повстання б зірвалося?

Я не з таких. Це правда. Не з таких.
 Я не з породи хвацьких іванморів—

Голова брита,
 груди відкрита,
 бруки „кльош“—
 дайш—берьош!—

Що честь революційного матроса
 ганьбою вкрили... ні, я не з таких.
 Я знаю слово партії, і зради
 Я не терплю...

Увесь час розмови з Вечорою,
 Богатенко знаходить час пильнувати.
 Тепер він почув щось.
 Повернувшись спиною до Вечори,
 — вдвигнувся в ніч, нахау
 зув їй тихо:

Йди звідси!

Вечора
 Виймає браунінга.

Зачекай!
 Останнє слово, Богатенку.
 Ти допоможеш?

Богатенко не повертаючись махає рукою

Ні?

Богатенко заклопотано дивиться в ніч, мотає головою.

Тоді — вмирай!

Вечора стріляє в спину Богатенкові. Богатенко падає на спину, як пловець, махнувши руками. Вечора біжить у браму і за мить з'являється у прорізі першого поверху дзвіниці. Вбігає Ваграм, він одразу ж помічає мертвого Богатенка, коли ж він підводиться від трупа — погляд його знаходить Вечору.

Ваграм

Спинися, зраднице!

Граючись браунінгом.

Вечора

О, ні—цього не буде!

Ваграм

Я зупиню тебе.

Вечора

Іронічно.

У тебе стане сил?

Ваграм

Ти маєш сумнів?

Вечора

Я не зупинюся
 і все зроблю, що знаю..

Зробила крок вгору.

Ваграм

Зачекай,
 Ти мусиш вислухати мене.

Вечора

Зупиняється.

О, я вже чула!
 В Ревкомі... там...

Ваграм

І після цього ти
 убила Богатенка?

Вечора

Він стояв
 уперто тут і мусив відійти.

Минає час. Ще мить і буде пізно.
Іди з дороги, бо і ти впадеш.

Ваграм сміється.

Мене ніщо не спинить. Я відчула
такі накази в серці, що тобі
повік не зрозуміти їх...

Ваграм

Я розумію,
і може через те я зараз тут.

Починається небезпечна гра. Вони не спускають один з одного очей. Ваграм хоче відтягти час, або ж пройти надзвіницю. Вечора слухає його доти, доки він не робить спроби наблизитись. І Ваграм говорить з нею під дулом браунінга, не маючи змоги вихопити своєї зброї.

Я вислухав тебе в Ревкомі. Слухай і ти мене. У нас є досить тем невичерпаних. І одну я хочу сьогодні вичерпати. П'ять

хвилин і все, все ясно стане... Що ти там казала в Ревкомі? Так... Що я не

батько? Так... Що в серці моєму нема любови до сина власного. І словом, що

в мені живе душа огидна напівзвіра, чи навіть гірше, бо і хижий звір несе в собі любов своїм нащадкам, а я згубив її...

Вечора

Я не казала так!

Ваграм

Однаково. Ти так могла сказати, або казала так десь інде...

Вечора йде вгору.

Зачекай!

Я хочу розказати тобі про сина. Його ти любиш. Я люблю також. Але яке не схоже те кохання! Чому?

Вечора

Чому?

Спинилась.

Це ти мене питаєш?!

Ваграм

Одначе, я люблю його й любов моя незрівняна і вища від твоєї.

Вечора

Ха-ха-ха-ха!

Ваграм

Смієшся! Дуже шкода, що ти так високо і я тобі води не можу дати... Не люблю істерик!

Вечора

Не ображай мене!

Ваграм

Образ... це пусте!

Колись... стривай... вже скоро двадцять років,

як це було. — І я на все життя той день запам'ятав і ту хвилину. Мене везли на каторгу, в тайгу, на довгі роки... роки?.. ні, на вічність. Була у мене жінка. Був і син. Ось уяви собі — вокзал, перон

весінній, і довгий шерех молодих тополь, Прозора хмарка хилиться за обрій, а день дзвенить - дзвенить -

дзвенить...

І я за ґратами тюремного вагону — дивлюсь востаннє на життя, що починається за плетивом іржавим вагонних ґрат... і знаєш — на перон прийшла вона, моя маленька жінка, з трьохлітнім сином на руках. Вони стояли оддалік і я дивився й бачив таку печаль в її ясних очах, таку вагу на схилених раменах, вагу таких нечуваних скорбот, що я боявся, — ось вони розчавлять її й мене... і зненависть прийшла і владно оселилася в моєму гіркому серці...

Вечора

Зненависть! Лише?!

Ваграм

Так, зненависть! І я це визнаю. О, скільки я її в своєму серці маю! Це зненависть і не лише моя — її дали мені нездолених мільйони, забитих, загнаних лихим життям, згорбачених на заводських катівнях, в солдатчині і у сільським гною... Це зненависть до світу божевілья, до світу визиску і братовбивчих війн, що нас ламав, а викував на силу

Його зламати... Й буде тільки так.
В ім'я цієї зненависті — мушу
я зупинить тебе...

Вихопив маузер.

Ні з місця далі! Стій!

Тепер ти вислухаєш до кінця,

звичайно.

Вспішкопускателі — ви ідете

на смерть

лиш на словах, коли ж до діла

дійде

одразу кваліть сповнює: без сил
ви дивитесь у чорне хайло смерті
і тремтите, чекаючи кінця...

Яких окрас ви тільки не шукали,
щоб приховати порожнечу серця!

Любов? Брехня! Бо ви її не знали...

Бо тільки зненависть — найвища

є любов,

коли готовий все життя покласти

в ім'я борні за визволення мас

з-під гніту дикого минулого...

Вечора безнадійно йде вгору.

Спинися!

Я ще не все сказав. У мене син...

Але я маю тисячі синів в оцих

світах,

робітників на збуджених заводах,

селян в загонах наших партизан,

дітей по казанах замерзлих

асфальтових.

Клади їх на терези серця, тричі

звжж...

Що переважить? Ким зозфірувати?

І на що буде завтра син мені,

коли ціна його життя — це гибіль

визволення усіх моїх синів...

Вечора

Ти все сказав?

Ваграм

Показує маузер.

Йому останнє слово.

Вечора

Ні, далі я скажу...

Йде вгору.

Ваграм

Це буде твій кінець.

Вечора зневажливо ступає ще
на один шабелі і смикав шворку
ліхтаря. Ваграм стріляє. Вечора
падає, затиснувши шворку в ру-
ці. Ліхтар швидко зривається

вгору й гойднувшись кілька ра-
зів, застигає червоною крапкою
в ночі.

Ваграм

Яка безглузда послідовність скрізь,
в житті і в зраді навіть після смерті...

Біжить у браму. Але, коли він
з'являється на першому поверсі
дзвіниці — вже лунає басистий
гудок заводу важких конструк-
цій. Слідом до нього приєд-
нуються гудки інших заводів.

Ваграм спинається.

Спокійно, друже, спокій перш за все.
Якщо за хвилю вибухнуть гармати —
ми вийдем переможцями, а ні —
ти перший упадеш в вогні повстання
підбитий провокатором...

Слухає.

Мовчать!

Слухає.

Мовчанням ніч іде... і ще хвилина...

Слухає.

Мовчання знов! Виходить, що ж...

кінець?

Заводи вийдуть і до бою стануть,
а підтриму нема, дивізія мовчить,
ще не дійшли під місто партизани
й даремно небо рвуть тривогою
гудки...

Вперед, Ваграм! На місце,

командарме,

Ти ще живий, а значить мусить жити
і революція і справа більшовика.

Щоб не було, але перемогти...

Вбігає Сила.

Сила

Це провокація! Що сталося?

Ваграм

Показує йому на трупи Бога-
тенка й Вечори.

Те, що сталося.

І коли нам вже нав'язали бій,
ми будем битися...

Сила

Але ж...

Ваграм

Що? Небезпека?

Провал?

Його не може бути.

Тільки так.

І ми повинні битися. Це буде
нам коштувати сил... і тисячі
смертей.

Входить Стогній і Дідусь. По-
волі сходяться робітники, по-
одинокі й групами.

Сила

На місце, друзі.

Ваграм

Роздавайте зброю.

Коли на барикади маси йдуть,
більшовики повинні бути з ними,
які б причини не штовхали їх.
Нам треба витримати ніч,
настане ранок —
залізної дивізії полки
й загони партизан обложать місто.
Ми переможемо..

Скидав шапку, витирає хусткою
лоба.

Дідусь

Скрикнула.

Ти сивий. Ти сивий?

Ваграм

Ніби не розуміючи.

Що?

Йдіть на свої місця. Ви чуєте, як
виють,
як захлинаються тривогою гудки?
На нас давно чекають на заводах,
на залізниці, в трубному, в депо
в околицях і темних передмістях,

усюди, де лиш є робітники...

Йдіть на свої місця. І вірте
в перемогу.

Життя віддайте, тільки донесіть
Безмежну відданість великій нашій
справі.

Ми переможемо. Інакше, як же бути?

Інакше ми не маєм навіть права

більшовиками зватися.. Ідіть,

ми ще зустрінемось... До

завтрашнього ранку,

він мусить перемогу принести.

Я іду на трубний...

Пішов. Б'є годинник дванадцять.
Сила роздав зброю робітникам.
Робітники викочують з брами
кулемети. Слідом за першою ко-
лоною озброєних робітників
пройшла друга. В далені закипає
перша перестрілка

Стогній

Ніч яка тривожна

Ваграмова.

Сила

І повна волі ніч..

Темніє. Ідуть колони озброєних
робітників. Зовсім темно. Тільки
крапка ліхтаря червоніє в ночі.
І знову захлинаються тривогою
гудки. Це могутній хорал три-
воги. В ньому чується пере-
можні фанфари. Повстання роз-
почалося.

Кінець

МІШУГЛІ

ОПОВІДАННЯ
ВАСИЛЬ КУЧЕР

Катря почула ту звістку біля криниці і не знала, — правду кажуть люди, чи навмисне зачіпають її самолюбство. Прибігла в подвір'я, та й застигла на ганку з відрами в руках. Серце несамовито застукотіло, теплий струм пробіг у грудях під шовком прозорої кофти. Вагалась, а час летів синім птахом вечора, гускли в сутінках гіллясті сади.

Кований місяць байдуже повис за фіранкою краплистої хмари. Дорогою кудись поспішали люди; пробіг веселий гурт комсомольців, і це штовхнуло замріяну Катрю: — „Приїхав“, — рішуче тріпонулась думка. Миттю спорожнила відра, дійницю сполоснула в теплій воді.

Корова пручалась, матляла хвостом, і це ще більш непокоїло Катрю: — Стій, Машко, стій, дуренька... Ну чого тобі? — лагідно торкалась набряклого вим'я і не знала, де того молока стільки набралось. Велика дійниця вже пінилась у вінцях, а воно все прибувало — густе, пахуче.

Обережно підняла важку дійницю, щоб не розхлюпать. Поставила в кухні на лаву, рушника чистого зверху напнула. Не проїдила навіть. Оглянулась по хаті, фартухом провела по лиснючій коробці патефона, думала — курявою вкрився. Ніжно розправила пухкий ріжок білої подушки на високому ліжку. Велика кімната віяла затишком, радістю першої любові.

За ворітьми запнулась квітчастою хусткою. Уявляла, як зустрине Павла, візьме за міцні руки й гляне на дно глибоких очей. Бігла обіч дороги стежкою, землі не чула під собою. Коло

греблі в ярку наздогнала дівчат своєї бригади. Засміялись дівчата.

— Ой, Катю, Павло приїхав!

— Жартуєте...

Не сказали дівчата, — жартують чи правду кажуть. Схопили Катрю, вітром помчали на майдан. А там аж гуло. Різноголосий гурт вирував на всі лади, обступав тісно круг помосту. Оддаля під безлистими каштанами стояла підвода й на ній, накриті килимом, відстобурчувались якісь вузли. На помості Катря побачила Павла. Хотіла підійти, та де там: як стіна круг нього обступили люди, щось гукали навперебій, тиснули руку. З усіх боків зривалися настирливі й беруччі домагання.

— Розкажуй!

— Хоч п'ять слів!

— Ну, починай уже!

Павло зупинився серед помосту і всі стихли. Над селом линула прозора ніч, шуміли гілками безлисті явори, пружно похитувались гостроверхі тополі. Катря стояла в гурті дівчат, не зводила погляду з Павла, та він її не побачив. Здійняв кашкета, розгорнув якісь папірці й почав тихим, трошки хрипкуватим голосом.

* * *

Я не можу розказати все до краю, як це трапилось. Не звик говорити про себе перед народом. Та про віщо й говорити. Усі мене знаєте, ще тоді як під столом лазив. Ось Іван сидить — сміється. Бо не забув, як знайшов мене в полі коло чужих корів. Сніг тоді випав, а я босий. Закопав ноги в землю, зігнувся й плачу. Возом привіз мене в село Іван. І в селі дов-

го тоді шукав я роботи. Та не було охочих брати слабого наймита. Літом, друге діло, а зимою на чорта я кому здався. Ось тітка Уляна знає. Вона мені дала старі черевики. Перев'язав їх мотуззям — од хати до хати блукав, бо своєї не було. Воно дуже цікаво згадати минуле. Бо є в нас, котрі сумнів мають, куди ми йдемо в нашому житті. То їм треба згадувати, як вони колись жили.

Дунав собі. І в колгоспі дунав: доки так будемо жити? Розумом і руками старався, щоб зробити своє життя людським. Побільше хліба й грошей заробить. А робив, — уже самі бачили. І ніколи не дунав, що мене, простого хлопця, десь знатимуть. Правда, коні в мене добрі були, бо так собі ми вже сказали: не сядемо їсти, поки коней не нагодуємо. Був і гріх. Часом лишне відерце вівса сипнеш у жолоб. І коні виблискують крижами, як линки. Оце тут розкажу вам, а мене на стайню тягне. Тиждень цілий їздив і не знаю, що там робиться.

Ви мені простіть. Я собі написав у блокноті все по порядку, про що буду говорити. А папірці вирвав з блокнота і вони переплутались. Ніяк не знайду, котрий перший чи останній. То буду казати, як умію, а кому неясно — нехай спитає.

Тоді молотили яру пшеницю і тітка Уляна не могла снопа на гарбу подати: хіба подужаєш такого снопа, як у нашій артіль? А комсомольці таки добре кидали ті снопи. Тоді ж, ви знаєте, аероплан прилетів з Одеси і крадчих ударників катали над селом нашим. В тому числі й мене.

Так от, кажу, тоді вже про мене в Одесі взнали, на обласному зльоті молоді в президію вибрали, в газеті написали, ще й карточку видрукували. Так і так, мовляв, — ось він заробив у колгоспі 870 пудів хліба та 4700 карбованців грошей. Словом, цю газетку ви всі читали.

Мене часто питають хлопці: „Що ти дунав у той час, як це сталося?“ І я тут вам ще раз кажу: нічого я не дунав. Ми їхали в Харків на зліт робітничої та колгоспної молоді. Ні одна

делегація так весело не їхала, як ми, одесити. Цілих три вагони на двісті чоловік, і гармонія. Тільки зупиниться поїзд, а ми вже на пероні викамарюєм під гармонію. І всі до нас збігаються, кажуть: „Одеські хлопці, вони себе вміють показати“. А нам що? Ніде правди подіть, — так уже танцювали, так вистукували, що поки до Києва приїхали, мої чоботи без підшовв zostалися. Полопали підшовви. Думаєте, політвідділ не танцював? Ого, ще й як вистукував! То в селі за роботою не було йому коли і в гору глянуть, а там і він помолодів. Словом, їхали добре. Тоді ще я нічого не знав. У Києві ми себе теж показали; всі співаки, всі танцюристи — аж київську делегацію оскома взяла.

Виїхали з Києва пізно. У вагонах гамір затиш. Зрідка награвали патефони. Я стояв біля вікна в коридорі, — дивився на Дніпро. За вікном розпливались київські вогні, прогуркотів залізний міст і скоро вирости пишні ліси. Таких лісів у нас на Одещині пошукай! Думаю собі, чи в нас земля неоднакова, чи ми не подумались, щоб і в нас такі ліси повиростали? Ні, земля в нас однакова, і може краща, а лісів немає. А що як спробувати у нашій Чабанці посадить сосну? Виросте, от нехай провалюсь крізь землю, — виросте!..

Вечір теплий, так ясно кругом, місячно. Просто таки хотілося, щоб поїзд став отут серед лісу, а нам вийти і голосно заспівати. Відчинив вікно, теплий вітер віє, сосною пахне. Стою собі й думаю: а як то мої хлопці на стайні? Що вони в цю мить роблять? Сьогодні вночі коло коней чергує Петро, а він же й заснуть любить... Так неначе я щось учував...

Коли це раптом аж загуло кругом. Всі схопились. Бігають по вагонах, когось ніби ловлять, а я стою. Може злодій підсокирився, може обікрадено делегата, — думаю собі. Аж тут підбігає до мене такий парнишка — він в Одесі на пристані робить. Підбігає і прямо, як з кілочка:

— „Ти Мішуглі?“

— „Я“ — говорю йому, а ноги самі

згинаються в колінах: от біда, мабуть, мене запідозрено.

— „Ходім — каже — тебе начальник політвідділу потребує.“ — І вже за руку схопив і кричить на ввесь вагон: — „Єсть, знайшовся!“

Ну, думаю, заварилась каша. Та не встиг він мене вхпнуть до сусіднього вагону, як тут схопили всі гуртом на ура і ну підкидять на руках. А я нічого не второпаю, і все до них гукаю: — „Чи ви ума пустились? Ну, стійте, а то головою об стелю!“

Тут мене спіймав за руки начальник політвідділу і міцно стиснув. Він мені перший сказав ту звістку і я стояв весь у жару і нічого не чув, крім свого серця, що вперше так голосно застукотіло. Мені показали газету з постановою уряду про нагородження орденом Леніна кращих комсомольців. Там було нагороджено секретарів цеха Косарева і Андреева. Там було і моє прізвище. І кожен тиснув мені руку, знайомився, називаючи себе, а в шапку накидали цілу купу папірців з адресами. Просили, щоб писав їм листи, приїздив у гості, коли буду в їхніх селах чи на заводі. А я стояв якийсь чудний і не міг слова вимовити. Здавалося, світ мені перевернувся.

Тієї ночі вся делегація справляла велику радість. Мене тягали з вагона у вагон, співали, танцювали. Тільки на світанку відійшов я на самоту і тричі прочитав газету. Там була і моя фотографія, так що тієї ночі я зовсім не спав...

Про зліт я вже вам розказував, — скоро приїхав з Харкова. Скажу тільки, що в Харкові нашу делегацію зустрінув сам секретар цеха товариш Андреев. І він тоді найперше спитав: — „А де товариш Мішуглі?“ З ним я і познайомився. Думав, — він не такий. А він дуже простий і наскрізь бачить чоловіка, глибоко бачить.

Ну, далі вже буду говорити про найцікавіше. Приїхали з Харкова. Я зразу ж пішов у поле. Три дні походив за плугом, аж тут прилітає конем кур'єр із колгоспу: — „Кидай роботу — каже — поїдеш у Москву“. — „Нікуди я не поїду“ — кажу йому, а сам думаю: поїдеш

у Москву, а трудоднів тобі хто заробить? А тут ще й година стоїть, як дзвін, соняшна. Просто аж любо йде оранка на зяб. Вже небагато й залилося, до вечора можна й зайця вигнати. А собі в умі прикидаю, щоб на той рік удвоє хліба більше заробити. Це ж не погано. Вся артіль того хоче, а він мені: — „Кидай роботу, поїдеш у Москву“. Словом, не пішов я з поля, аж поки він не сказав мені, куди й до кого їхати. А коли сказав, то навіть соромно стало, що відказувавсь. Прибіг до хати, вдягнув найкращу одягу, наваксив чоботи і прямо до управи колгоспу. Почула жінка моя Катря, з поля прибігла. — „Та не турбуйся, — кажу їй, — нащо мені той хліб. Хіба ж на ярмарок їду“... Словом, їду собі селом, а люди уже знають, гомонять...

Узяв я обидві хлібини. Вони і не важкі, та не з руки їх везти. А тут наказ од вас був суворий. Як хочеш, а доведи і передай у власні руки й ому. На те й випекли аж дві. Зламається одна в дорозі, то другу доведеш цілою. І вже не слухаю далі, хто мені що говорить — роздумую, як їх довести. Одна завбільшки з чимале решето, друга — трохи менша. В Одеському обкомі партії й рота розкрили, коли я увалився з отакою хлібиною до секретаря. Всі дуже зраділи, що такого гостинця повеземо й ому. Навіть сам секретар похвалив, бо хліб таки справді на славу вийшов. Загнітився так молодого й рум'яно. І літери круглі та пухкі. Прямо самі промовляють. Тут мене делегація обступила, а хтось і рукою хотів торкнутись. — Ні, — кажу їм, там будете розглядати, — а сам дістав ящика здорового і впакував у нього обидва буханці, загорнув добре білим папером. В ящику надійне діло — до везу.

Так ми й поїхали.

Жінки згорнутого прапора несли, а я на плечах ящика з хлібом. Заспокоївся аж у вагоні. Поставив його в головах і ліг спати. А вночі все прокидався: чи цілий ящик?

В делегації нас було десять чоловік. Поміж нас дві жінки та начальник політвідділу. Розговорилися. Питаємо,

скільки хто має трудовнів, чи багато хліба на трудовень прийшлося. Ну, в них по десять, дванадцять кіл, а в нас шістнадцять. — „Це мені приємно — думаю собі. — Не дарма такого подарунка везу“.

Іхали ми добре, у найкращому вагоні, і все те, що в дорогу собі взяли, так і зосталось незаймане. Бо в цьому ж поїзді був ресторан. А там — ого, як годують! Не подумайте, ніби там щось краще як у нас. Зовсім ні. Однакові і хліб, м'ясо — тільки зготовлене не по нашому. Он уже тітка Уляна посміхається, думає, це я на неї шпильку пускаю. Ні. Зовсім ні, бо ви нас, тітко, добрим борщем у жнива годували. Вже на вас ніхто не пожаліється. Та краще буде, як той борщ цієї весни запахне на цілу округу. От будуть діла!..

Може хто думає, що ми у вагоні умовлялись, як нам говорить — то цього не було. Яке там умовляння?! Усяк знав на пам'ять скільки в артілі землі, людей, урожай який. Скільки хліба на трудовень припаю — сонного спитай — скаже. Ми тільки питали в начальника політвідділу, чи зруки буде говорити про все. Бо він же не має часу, щоб слухати все. Як не кажіть, а нас аж десять душ...

У Москву приїхали вранці. Там уже про нас і чутка пішла. Виїхали зустрічати на двох машинах. Прийняли, як дорогих гостей, а один побачив мого ящика і заметушився. Не встиг я оглянутися, коли це, як з-під землі виріс отакий дядько в білому фартусі з мідною бляхою на грудях. І вже мого ящика собі на плечі приміряє.

— „Стій, чіпати не дозволено!“ — оскі його зразу і сам на плечі ящика взяв. А вони дивуються, чи може й незручно їм, бо не знають, що в тому ящику лежить...

У найкращому готелі зупинилися ми. І всі якось чудно на мене зиркають, що воно, думають, за чудак. А я собі сходами по килимах дорогих ступаю і куди не гляну, то увесь у дзеркалах з ящиком на плечах виростаю.

Великий город Москва. Якби зупинити у найменшій вулиці людей, то за півгодини їх більше зійшлося б, ніж

отут вас коло церкви, — тобто біля нашої артільної комори. І скрізь нас возили автобусами. В музеї різні. От не вірив, що за півгодини аж два автомобілі можна зробити. А побачив на автозаводі імені нашого дорогого товариша Сталіна, — і вірю. Кажу вам усім, — роблять, і дуже скоро роблять. Багато надивилися, а всього не побачили. Там і місяця мало на все пороздивлятися. Ось візьміть планетарій. Це дім високий і дах яблуком. Кругла стеля і в ній справжнє небо. Ну, справжнісінька ніч. Смеркає, місяць сходить, випливає „віз“, „волосожар“, „квочка“. Геть ніби в нас над Чабанкою. Дід Мороз, котрий був у нашій делегації, аж задрімав. Я його під бік: — „Діду, вже світає“. А воно й справді місяць поплив на захід і „віз“ дишло до землі нагнувся. Схопився дід, сам не свій, протирає очі та на сонце дивиться, а воно ж сходить червоне-пречервоне.

— „Абий тебе лиха година! От наука!“ Ну, словом розкажу про це другий раз, бо таких планетаріїв у всьому світі дуже мало. Два десь за границею, а один, оцей, що розказую, у нас, у Москві...

Отак ходимо, розглядаємо все, а в самих не сходить з думки: „Ну коли ж ми його побачимо?“ Усі стали якісь поважні, а дід Мороз навіть бороду підстриг у парикмахера, з одеколоном. Не згадували, коли той час настане, та кожен почував — йде щось урочисте й святкове. Аж ось третього дня прибіг задиханий начальник політвідділу: — „Збирайтеся, все готове. Нас чекає товариш Сталін.“ — Схопились ми. Кравчина нову хустку вив'язала, як мак розцвіла молодича. Словом, хто передягнувся, а хто й так. Вже тоді по нас приїхало аж три автомобілі. Виїхали на Червоний майдан. Перед нами встала сіра стіна Кремля, а біля неї Ленінова могила. Мавзолей, значить. Припали до вікна, і так хотілося зійти на землю, — хоч раз поглянуть, про кого так багато чули, згадували, та вже під'їхали до великої брами. Охорона знала про нас, — пропустили. А один кинув оком на мого ящика: — „Що

тут? — торкнув рукою. — „Гостинці, — кажу йому, — хліб значить наш“. Посміхнувся він, а в ящика усе ж не заглянув. Не зруки йому було перевіряти отаку делегацію.

Тут зразу ми й осмілювалися. Почули свою силу. Йдемо всі вряда. Кругом розглядаємо. За будинками в Кремлі церкви блищать. Не подумайте, що для релігії вони. Ні. Їх залишили, так для інтересу — вроді як музеї. Йдемо до головних дверей, а начальник політвідділу все біля мене ступає. — „Ти, — говорить, — товариш Мішуглі, віддай хліб Кравчині. Вона його від усієї делегації піднесе товаришу Сталіну“. — Ні, думаю собі, раз мені доручили в артілі передати хліб у власні руки йому, то я вже передам. Нехай тут, що хоч. Наш хліб, що тут і говорити. Віддам, а ви мені що скажете, як приїду в село. — „Ні — говорю — не згоден я, товариш начальник. Хліб єсть нашої артілі імені товариша Котовського і спекли його товаришу Сталіну“... — Далі не було як говорити, бо вже увійшли. Сіли в підйомну машину — вгору поїхали. Сходами йти, то й ноги болять. Йдемо коридором, та все завертаємо то в той, то в другий бік. Попереду Кравчина з прапором, за нею я з хлібом, уже без ящика. І не знаємо, відкіля, з котрих дверей нас чекають. Так хотілося вгадати, за якою ж стіною сидить товариш Сталін. Дивлюся на двері, а їх тут з обох боків повно, — та й не можу впізнати, котрі вони. Всі двері однакові. І табличок немає, щоб знати, хто за ними сидить.

І раптом відчиняються прості двері виходить сам товариш Сталін. Так просто зодягнутий, у сірому піджаку. Посів усе. Посміхався назустріч нам і каже так тихо й лагідно:

— „Здрастуйте, товариші“.

Ми й заметушилися, — хто перший слово казатиме? А він підійшов до нас і міцно тисне кожному руку — до кімнати запрошує. Я в двері з хлібом, а хліб не влазить.

— „Стривайте“, — посміхнувся товариш Сталін, і підняв руку до верхньої защіпки. Двері розчинилися навстіж...

Ви ж слухайте і в долоні не плещіть, бо я буду ждати, поки стихнете, а так і до ранку не закінчимо. І не питайте мене зараз, щоб повторяв двічі. Дайте все розказати одразу. А ти, Іване, принеси квартиру води.

Отак заходимо в кімнату, а начполіт і рекомендує: — „Оце комсомолец Мішуглі. Йому двадцять років. Нагороджений орденом Леніна“. Я не можу передати, як пильно глянув на мене товариш Сталін, немов увійшов у найглибші куточки моєї душі, і знову тихо й повільно сказав: — „Орден Леніна — вища нагорода. Її треба заробити“. Всі глянули на мене, а я аж спохватився, бо побачив коло себе товариша Кагановича і Ворошилова. Стояв сам сам не свій, чув тільки — кров кинулась мені в обличчя, застукотіла в скронях. Ну, думаю, значить не заробив я ордена. Тепер от смішно і вам і мені. А тоді...

Дід Мороз з артілі „Восход“ говорив перший. І про все його розпитував товариш Сталін. Як живеться в колгоспі, чи мають корів, свиней і птицю колгоспники. Те, що в артілі — само собою, а він дуже розпитував чи маємо їм себе дома. Свое, значить, домашнє хазяйство. І казав, щоб її мали, мали в своєму хазяйстві. Здавалось, неначе він був у нашому селі, ходив по полі, заглядав у кожну хату, та оце й приїхав разом з нами в Москву. Дуже глибоко знає наше життя селянське товариш Сталін; яке воно колись було і яким тепер стало. І всі делегати хвалилися своїм багатством в артілі, хлібом, трудоднями. А він відповідав так просто й щиро — немов був давній знайомий або родич. Ну, думаю собі — я буду говорити на останку, бо в їхніх артілях по десять чи дванадцять кіл на трудовень припало, в в нашій аж шістнадцять. Мій рапорт буде найкращий. Дуже цікаво говорила Кравчина, і він її спитав: — „А чи б'ють тепер жінок чоловіки?“ — Вона аж запнулася, бо не ждала такого, а тоді осміхнулася: — „Бійки тепер не знайдете, товаришу Сталін. Жінка свої трудодні має, свій хліб і гроші. Вона сама собі хазяїн. То колись було...“

Дуже детально про культуру нашу цікавився товариш Сталін. Бо й справді, заможне життя у більшовицькому колгоспі без культури — не життя. І найпильніше слухав він про наші не-доліки, найдужче розпитував. І ми розказували все, нічого не ховали, та хіба ж і сховаєш від нього.

Я сиджу з правого боку біля товариша Сталіна, а хлібина моя на другому столі лежить. Він слухає нас, сам іноді відповідає, і все бере з коробки цигарки, ламає в руках — та тютюн висипає в люльку. Тоді глянув на мене:

— „Ну товариш Мішуглі, розкажи нам, за що тебе нагородили орденом?“ Схопився я, дивлюся кругом себе і не зв'яжу слова. Про що говорить? Мене всі питали, за що нагороджений — і я не міг коротко сказати. Давай, думаю, розкажу своє життя. Хто я був колись і чим тепер став. Що в мене єсть і що єсть у нашій артілі імені Котовського. Ну, тут я все вже казав. Як і без батька zostався та з братом наймитував. Вже і колгосп у селі був. Життя стало нове, а я і в колгоспі пас череду, вроді як наймитом служив.

— „А чому тебе не приймали в колгосп?“ — запитав мене товариш Сталін. І я все розказав. Як у нас сиділи в артілі куркулі, як мене виганяли з села. — „Нехай іде в болгарський колгосп. Він болгарин“, — казали вони мені, аж поки не приїхав у село політвідділ. А як приїхав — вигнали їх, а самі взялись до роботи. Багато ночей не спав я з комсомольцями, поки й хліб не зібрали. Бо вдень на косарці, надвечір хліб до елеватора возимо, а вночі комсомольська варта. І про башту нашу я розказав товаришу Сталіну, як ми її збудували на могилі в степу. Вилізеш бувало, і всі поля мов на долоні. Ніякий тобі „парикмахер“ не заховається. І товариш Сталін дуже був задоволений, як ми берегли врожай, охороняли. Чесно робили і тепер маємо, всього потроху маємо. В селі вже можна знайти культуру. Ви ж самі знаєте — в нас колись був один бубон і гармошка на все село, а зараз є аж п'ять патефонів. У яку хату не зайди, — на столі газети, книжки

різні лежать. Зимою тільки й читать. Розказую отак про все, а він аж посміхнувся, коли почув скільки мені хліба привезли з артілі восени. Бо й справді — ти ж бачив, Іване, цілих п'ять гарб з пшеницею увалилось на подвір'я і я не знав, де той хліб подіти. Засипав усю хату. Поставив на подвір'ї нову комору. Справив меблі до хати, одягнув жінку свою, брата, сестру. І сам на чоловіка став похожий. І товариш Ворошилова вітав нашу артіль за те, що коні в нас добрі. І мене, як конюха, поздравив.

— „У нас, — кажу, — на трудовень припало по шістнадцять кілограм чистого хліба“. — А товариш Сталін посміхається до мене й каже: — Малувато. Треба, щоб на той год удвоє більше було“. Тоді я згадав. Це ж так усі ми думаємо. Вся артіль наша того хоче, за це й бореться, щоб хліба й грошей більше заробить. — „Вже ми постаріємся, — не турбуйтеся“, — говорю я, а сам взяв перед себе хлібину і прямо на стіл перед ним, а вона така, що й не вміщається на столі.

— „А це, товариш Сталін, подарунок вам од нашої артілі. Прийміть оцеї хлібець“. Делегати всі аж засміялися і начальник політвідділу так весело на мене глянув. Уже й не сердиться...

— „Хороший „хлібець“!“ — устав товариш Сталін і міцно стиснув мені руку, і просив передати усім колгоспникам, усій артілі великий привіт. І просив сказати, щоб працювали чесно, віддано, гнали від себе всіх ворогів, тоді й перемога буде за нами. А за все останнє не турбуйтеся. Золоті слова, дуже рідні слова сказав нам наш дорогий товариш Сталін.

Отак і закінчили. Після товариш Ворошилов прочитав списка, кому які подарунки будуть роздані. Он там на возі лежить велосипед, а оце на мені хромові чоботи — це все подарунок товариша Сталіна. На прощання ми потисли один одному руки, дуже широко розпрощалися і товариш Сталін тоді просив передати вам оті слова, котрі вже я сказав.

Ну далі було мое особисте: як я одержував ордена. Під кінець нашої

бесіди зайшов всесоюзний староста, товариш Михайло Іванович Калінін. Йому про мене сказали. Так і так, мовляв, це єсть отой самий Мішуглі. Ну, він мене і запросив прийти до нього ввечері. Увечері вся делегація їздила до театру, а я не поїхав. Сів писати додому листа, а тоді думаю — та я ж скоріше приїду, ніж той лист. Та вже і в газетах надрукували, що делегація була в товариша Сталіна. Так що в театр того вечора не ходив. Я собі думав, що більшого театру, як у нас в Одесі, котрий другим у всьому світі — немає. Сидів цілий вечір у готелі, роздивлявся на велосипед, а поправді сказати — ждав другого дня. Ви, хлопці, там підждіть — на велосипеда після роздивитесь. Не чіпайте його, він дуже запакований.

Другого дня пішов. Приходжу до Кремля — вартіві не пускають. У мене ж перепустки немає. — „Я ордена їду получать, кажу їм, мое прізвище Мішуглі“. Подивився один у книжечку, провірив мої документи і розказав кудю мені треба йти.

Захожу в прийомну. А там народу чимало зібралося. І все якісь не наші, В погонах сидять, в циліндрах. Не второпав добре, звідки вони. Та видно по всьому — закордонні. Сидять, ніби води в рот понабирали.

— „Вам що?“ — питає мене секретар.

— „Мені до Калініна. Ордена“... — сказав і бачу, як на мене всі подивилися так, ніби мову нашу розкусили. Секретар подивився на якісь папери чи списки і каже: — „Зараз Михайло Іванович дуже занятий...“ Ну що ж, думаю, треба підждати, і вже присів збоку, а вони так же по мені очима нишпорять, чи не бачили зроду нашого брата, чи може їм просто інтерес до мене.

Коли це відчиняються двері і виходить сам Калінін. Вони всі як по команді встали, поклонилися. А Калінін прямо до мене: — „Товариш Мішуглі, заходьте“. Я йшов через усю кімнату, і коли б ви побачили, як вони на мене зиркнули так, ніби я їм переступив межу. В дуже простій кімнаті сидить Михайло Іванович, він такий і є, як ото в сельбуді на портреті. Розпитав

мене про артіль, як ми живемо. Секретар приніс оксамитову подушечку, що на ній лежав орден. Прочитали мені, які права дані орденоносцям, привітали і розпрощалися.

Коли виходив од Калініна, ті чужоземці знову підвелись з своїх стільців — тільки не знаю, кому тоді вони вклонилися. А я йшов і перед очима мені випливало наше село Чабанка, оті могили на степу, де помер батько. Чогось лізли в голову табуни куркульського товару і я босий коло нього блукав... Сніг тоді випав, і я закопав у землю свої ноги. Сидів і плакав... І став я серед Кремля, оглянувся кругом — хотів, щоб зараз були коло мене мої хлопці з конюшні, щоб і вони побачили... Та нікого зі мною не було. Глянув на чоботи свої — підтягнув вище халяви і майнув до готелю... Нові чоботи не розтопались і тиснули в пальцях. А я поспішав, тільки автомобілі літали перед очима. Вже на півдорозі став. Згадав і вернувся до кремлівської стіни, став у ряд біля мавзолею. Там багато було людей, що прийшли подивитися на Леніна. І всі вони підходили тихо, мовчали. За нами виростала нова черга. Ну, мавзолей ви всі бачили на картинах. Він такий і є насправді.

Йду східцями. І не знаю, де ж, з якого боку побачу. Здалось мені — цілі версти йшов, як раптом у очі кинулись червоні полотнища й над ними просто на мене встав Ленін. То було дзеркало в стіні мавзолею. Трохи нижче лежав він. Здалось, ліг на часину спочити од важкої роботи, та ось і знову встане. І так мені хотілося зостатися отут і довго, довго дивиться. За мною стояло багато людей і всі вони повільно йшли, дивились на свого великого вчителя... Я відійшов, щоб другим дати місце, не стримався. На очах виступили сльози... Поперед мене з мавзолею вийшли уральські робітники і ніхто з них дорогою і слова не промовив...

Скоро й ми поїхали з Москви.

Тут мене питають запискою, якою мовою говорять Сталін. То я скажу, — говорити він російською, але він знає і по українському. Він сказао Довгаль Марії: — „Говоріть по українському.

Ми з товаришем Кагановичем розберемо". Так що наш товариш Сталін знає і по українському. Ну, і ще мене питають, який же із себе товариш Сталін. Чи схожий він на портретах. То скажу я вам — він дуже простий чоловік. Вже трохи сивий, а на портретах цього не видно. Здорово схожий товариш Сталін на отому портреті, що висить у нашому колгоспі. Ви його всі бачили, з люлькою він. Ото якраз такий і є товариш Сталін...

... Я не все розказав, бо думав — приїду в село, а вже завтра все підготую і буду говорити. Та ви ж самі винуваті. Прислали проти ночі дядька Якова. Я вже думав з вокзалу їхати у готель. Так і вся делегація вирішила. Ми вже і до автобуса, аж тут мене хтось за руку. Дивлюсь дядько Яків стоїть і батоном по чоботі хльоскає: — „Довго, довго делегатствуєш. Три дні на вокзал тарабанює, а тебе все немає. Ну, сідай, поїдемо“. Дорогою все про Москву розпитував, про вас нічого не казав. От спитайте його. Вже в селі побачив я — не туди коні завертають. Та ось і привіз прямо на збори...

Тут хлопці питають, кому може бути виданий орден, і я кажу: орден — це вища нагорода в нашій державі і він полагается кращим героям праці, бо вони його заслужили...

Мишуглі не доказав. Гуртом схопили його на руки й він довго підлітав над головами зворушених людей. На срібні луки в шелесткий очерет летіла радість пізніх голосів. Тієї ночі з кожної хати хтось та був отут на вигоні біля колишньої церкви. Вони міцно оточили Павла, дихали на нього сотнею ротів, розпитували. А він стояв у нових чоботях радісний і коренастий — оповідав. Заніміли, очима вп'ялись, немов пізнавали давнього наймита Павла. На його грудях у срібнім карбуванні палахкотів голубий місяць, гостро окреслюючи силует Леніна.

Розійшлись на світанку. Лише конюхи, здолані втомою чекання, не діждавшись Павла, позасипали. І тому цей гамір

їх раптово сполохав, а ясне світло кількох ліхтарів до болю різало заспані очі. Може це сон? Ні, не сон, бо ж ось він стоїть перед ними їхній бригадир Павло. Розглядає стайню, тисне їм радісно руки і ніби докоряє: — „Спали хлопці? Я так і знав. А підстилка коло коней свіжа?“ — пішов понад жолобами. Як і два тижні тому пильно, суворо. Та нічого не знаходив. Ситими крижками гордо вигравали коні. Буйні гриви хвилями стікали на вигнуту шию, а в олеонафтовім переливі очей тепліли зухвалі іскри. Підводились коні, бряжчали ланцюгами кантарок, почувши світанкову метушню конюхів. Кругом панував затишний порядок, відчувалась хазяйновита рука.

— „Приємно мені, хлопці. Не підвели мене. І от передаю вам великий привіт од товариша Ворошилова. За коней, значить, наших“...

— Як це, Павлуша? А ну розкажи... — кинулись хлопці.

Та перед ними несподівано стала Катря. В квітчастій хустці з пасмом руського волосся на високому чолі. І Павло побачив на її косах, на хустці дрібні краплі ранкової роси, побачив радісну втому в очах. Це ж вона стояла в гурті дівчат коло церкви, слухала. Це ж вона й до стайні з ним прийшла. А він з нею ще й не говорив. Зніяковілі хлопці відступили.

— Вийду на роботу завтра. Прощайте! — кинув їм Павло.

— А куди ж я лисапеда? — виріс на порозі дядько Яків.

— Везіть до хати, а ми навпростець підемо — ступила до дверей Катря, ніжно загортаючись хусткою. Вийшли в синю прохолоду зоряного світанку.

— Ой, Павлику, мені як сказали, то й корову кинула доїти. До церкви прибігла. А ти бачив, коли я прийшла? — шепотіла радісно схвильована.

Прослався шлях поза городами, битий, немов кований. Йшли удвох — бентежні, молоді. Селом заторохтів драбинчатий віз. Дядько Яків віз Павлового велосипеда.